

**EKONOMİK, SOSYAL VE
KÜLTÜREL HAKLAR İLE
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN
ÇEVRESEL BOYUTU HAKKINDA
27 NUMARALI
GENEL YORUM**

ESHİD tarafından yapılan
gayri resmi çeviridir.

**Eşit Haklar İçin
Çeviri Serisi**

Ekonomik ve Sosyal Konsey

Dağıtım: Genel
6 Kasım 2025
Orijinal: İngilizce

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi

Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ile sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutu hakkında 27 numaralı genel yorum (2025)*

I. Giriş

Temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kullanılabilmesi için temel bir ön koşuldur. Doğa, insan varlığı ve refahı için vazgeçilmezdir, çünkü sadece yaşamı desteklemekle kalmaz, aynı zamanda hava ve su kalitesi, toprak verimliliği, iklim istikrarı, tozlaşma ve doğal afetlerin hafifletilmesi gibi ekolojik süreçlerin de temelini oluşturur. Ancak, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve kirlilik gibi günümüzün hızlanan ve birbiriyle bağlantılı çevresel sorunları, şimdiki ve gelecek nesillerin ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlanma yeteneğini ciddi şekilde tehdit etmekte ve bu hakların ihlaline zaten katkıda bulunmaktadır. İnsan faaliyetlerinin neden olduğu iklim değişikliği, sıcak dalgaları, şiddetli yağışlar ve seller, kuraklıklar ve tropikal siklonlar gibi aşırı hava olaylarının sıklığını ve şiddetini küresel olarak artırmakta ve deniz seviyesinin yükselmesi gibi yavaş başlayan değişikliklere neden olmaktadır.¹ İklim değişikliği, arazi ve deniz kullanımındaki değişiklikler, kaynakların aşırı kullanımı, kirlilik ve kimyasalların ve atıkların yanlış yönetimi gibi faktörlerin birleşik etkileri nedeniyle, önemli ekolojik süreçler giderek daha fazla bozulmakta veya zayıflamakta ve biyolojik çeşitlilik hem türler hem de ekosistemler düzeyinde hızla azalmaktadır. (2)

Bu birbiriyle bağlantılı çevre krizleri, “yaşamı sürdüren temel ekolojik sistemleri ve süreçleri tehdit eden geri dönüşü olmayan biyofiziksel dönüm noktalarına ulaşma riskini artırdığı” için durum giderek daha endişe verici hale gelmektedir. ³ Bu gezegensel çevre tehditleri, özellikle tarihsel olarak çevre bozulmasına ve iklim değişikliğine en fazla katkıda bulunan gelişmiş ülkeler tarafından sürdürülemez üretim ve tüketim düzeyleri tarafından tetiklenmekte ve sömürge dönemindeki kaynak sömürsüne derin kökleri olan, hem doğa hem de insanlar üzerinde süregelen egemenlik ilişkileri tarafından şekillendirilmektedir.⁴ Kaynakların sömürülmesi, kirlilik ve çevre tahribatının mevcut hızında, Dünya'nın çevresel sınırları dikkate alınmadan, tüm insanlar için Sözleşme haklarının eşit şekilde gerçekleştirilmesi imkansızdır. Doğal kaynakların sürdürülemez kullanımı ve bunun sonucunda ortaya çıkan çevresel

* Komite tarafından yetmiş sekizinci oturumunda (8-26 Eylül 2025) kabul edilmiştir.

(1) Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli, *İklim Değişikliği 2023: Sentez Raporu*, s. 5-7.

² Biyoçeşitlilik ve ekosistem hizmetleri hakkındaki küresel değerlendirme raporunun politika yapıcılar için özeti, IPBES/7/10/Add.1, s. 5 ve 6.

³ Biyoçeşitlilik kaybının temel nedenleri ve dönüştürücü değişimin belirleyicileri ile 2050 Biyoçeşitlilik Vizyonuna ulaşmak için seçeneklerin tematik değerlendirmesinin politika yapıcılar için özeti, IPBES/11/12/Add.2, s. 5.

⁴ A.g.e., s. 6 ve 14.

bozulma genellikle silahlı çatışmalara ve istikrarsızlığa yol açar ve bunlar da bozulmayı daha da şiddetlendirir.⁵

Sömürgecilik, köle ticareti ve apartheid mağdurları da dahil olmak üzere, tarihsel olarak çevre krizine en az katkıda bulunan bireyler, gruplar ve ülkeler genellikle bu krizden en çok etkilenenler ve olumsuz etkileriyle başa çıkma konusunda en az yetenekli olanlardır. Doğayla derin bağları olan yerli halklar, köylüler ve diğer topluluklar, bu krizin yıkıcı sonuçlarını ilk yaşayanlar arasındadır. Dahası, çevresel bozulma, yoksulluğu ortadan kaldırmak ve açlık ve yetersiz beslenmeyi sona erdirmek gibi en büyük küresel zorluklardan birini daha da şiddetlendirir ve göç ve mülteci krizlerini körükler. Bu durum, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları arasındaki bağlantıları vurgular. Bu birbiriyle bağlantılı zorluklar, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların uygulanmasına ilişkin daha kapsamlı rehberlik gerektirir ve bu rehberlikte, çevre adaleti ile birlikte şimdiki ve gelecek nesillerin insan onuru merkeze alınmalıdır.

Bu genel yorum, çevresel bozulmanın ekonomik, sosyal ve kültürel haklar üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamakta ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ne taraf devletlerin sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutu ile ilgili yükümlülüklerini açıklığa kavuşturmaktadır. Komite, bu yorumda, ekolojik sınırları ve doğal kaynakların sınırlı doğasını gözetken bir şekilde bu hakların uygulanmasına ilişkin rehberlik sağlamayı amaçlamaktadır.

II. Kapsam ve yorumlama yöntemi

Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan, tüm insanların kalkınmaya aktif, özgür ve anlamlı katılımları ve bundan elde edilen faydaların adil dağılımı temelinde yeterli bir yaşam standardına sahip olma haklarını gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. (6) Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları arasında dengeli ve bütüncül bir yaklaşım gerektirir. Komite, uygulamalarında Sözleşme ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki yakın bağlantıları vurgulamıştır. (7) Komite, herkesin, özellikle de dezavantajlı ve marjinal durumdaki kişilerin ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının tam olarak gerçekleştirilmesinin sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için kritik öneme sahip olduğunu vurgulamıştır. (8) Aynı zamanda, bu hakların gerçekleştirilmesi için çevrenin korunmasının vazgeçilmez olduğunu kabul etmiştir.

6. Komite, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkının, Sözleşme'de yer alan tüm hakların etkin bir şekilde kullanılabilmesi için vazgeçilmez olan özerk bir insan hakkı olduğunu kabul etmektedir. Bu hak, Sözleşme'nin bir bütün olarak doğasında yer almakta ve sağlık hakkı (9) yeterli yaşam standardı hakkı ve kültürel yaşama katılma hakkı dahil olmak üzere Sözleşme'de yer

alan belirli haklardan türetilmiştir.¹⁰ Sağlıklı bir çevreye sahip olma hakkı, 2022 yılında Genel Kurul tarafından da açıkça tanınmış¹¹ ve o zamandan beri hem Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi hem de Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Taraflar Konferansları tarafından kabul edilmiştir.¹²

Özellikle savunmasız ve marjinal durumdaki birçok kişi ve grup, çevresel bozulma nedeniyle Sözleşme hakları üzerinde ciddi etkiler yaşamaktadır ve bu etkiler zamanla daha da yoğunlaşacaktır. Acil ve sürdürülebilir önlemler alınmazsa, gelecek nesiller daha da büyük bir yük altında kalacaklardır.

⁵ A/79/270, paragraf 84 ve 85.

⁶ A/42/427, s. 24.

⁷ E/2003/22-E/C.12/2002/13, ek VI, paragraf 2 ve 4; ve E/C.12/2012/1, paragraf 5.

⁸ E/C.12/2019/1, paragraf 4 ve 5.

⁹ Genel Yorum No. 14 (2000), paragraf 11, 15 ve 36.

¹⁰ Genel Yorum No. 21 (2009), paragraf 16.

¹¹ Genel Kurul kararı 76/300.

¹² Şarm el-Şeyh Uygulama Planı, karar 1/CMA.4 (2022), önsöz; ilk küresel değerlendirmenin sonucu, karar

1/CMA.5 (2023), önsöz; Kunming-Montreal Küresel Biyoçeşitlilik Çerçevesi, karar 15/4 (2022), ek, paragraf 7 (g); Çocuk Hakları Komitesi, genel yorum No. 26 (2023), para. 8; ve Uluslararası Adalet Divanı, *İklim Değişikliği Konusunda Devletlerin Yükümlülükleri, Danışma Görüşü*, 23 Temmuz 2025, para. 393.

Sözleşme kapsamındaki haklarını gerçekleştirme fırsatlarının azalmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, Sözleşme haklarının aşamalı olarak gerçekleştirilmesini sağlamak, hak ve sorumlulukların ve kaynakların nesiller arasında eşit paylaşımına dayanan, nesiller arası bir bakış açısı gerektirmektedir.

8. Yapısal eşitsizlikler hem ulusal hem de uluslararası düzeyde devam etmektedir. Doğal kaynaklara, toprağa, kamu mallarına ve hizmetlerine eşit olmayan erişim ile devlet politikası ve karar alma süreçleri, sürdürülebilir kalkınmanın önündeki engeller olmaya devam etmektedir. Sözleşmede yer alan hakların herkes için gerçekleştirilebilmesi için, bu eşitsizliklerin ayrımcılık yapmama ve maddi eşitlik ilkelerine tam olarak saygı gösterilerek aşılması gerekmektedir. Mevcut küresel ekonomik yapılar, üretim ve tüketim modellerindeki geçmiş ve güncel dengesizlikler tarafından şekillenmeye devam etmektedir. Bu durum, gelişmekte olan ülkelerin maden çıkarma ve üretim faaliyetlerinin çevresel yükünü üstlenmeye devam etmesine, gelişmiş ülkelerin ise ekonomik olarak orantısız bir şekilde fayda sağlamasına neden olmaktadır.¹³ Bu yapısal asimetri, birçok yoksul ülkenin fosil yakıtlara bağımlı ekonomilerden uzaklaşırken Sözleşme haklarından yararlanma becerisini zayıflatabilir. ¹⁴ Sözleşme kapsamındaki uluslararası yardım ve işbirliği yükümlülüğünün yerine getirilmesi, ilgili antlaşmalar ve genel uluslararası hukuk kapsamındaki ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklar ve ilgili yetenekler ilkesi ile birlikte, bu eşitsizliklerin giderilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için çok önemlidir.

Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutu ile ilgili olarak Sözleşme haklarını gerçekleştirmek için Taraf Devletlerin yükümlülüklerini açıklığa kavuştururken, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 31 (3) (c) maddesi uyarınca uluslararası çevre hukuku dikkate alınmalıdır. ¹⁵ Buna karşılık, Taraf Devletler, uluslararası çevre hukuku kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirirken, Sözleşme dahil olmak üzere uluslararası insan hakları hukuku kapsamındaki yükümlülüklerini de yerine getirmelidir.

Çevresel bozulma bağlamında Sözleşmenin yorumlanması ve uygulanması, hakların aşamalı olarak gerçekleştirilmesi ve mevcut kaynakların azami düzeyde kullanılması, eşitlik ve ayrımcılık yapmama, anlamlı katılım, bilgiye erişim, adalete erişim ve uluslararası yardım ve işbirliği ilkeleri dahil olmak üzere, Sözleşmede yer alan genel yükümlülükler ve temel ilkeler tarafından yönlendirilmelidir. Bu çerçevede, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkı ile nesiller arasında kalkınma ve çevre ihtiyaçlarının eşit bir şekilde karşılanmasını gerektiren kalkınma hakkı ile daha da zenginleştirilmelidir. ⁽¹⁶⁾ Nesiller arası eşitlik ⁽¹⁷⁾ , ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklar ve ilgili yetenekler ⁽¹⁸⁾ ve ihtiyatlılık ⁽¹⁹⁾ ilkeleri dahil olmak üzere, uluslararası çevre hukukunun ilgili kuralları da yorumlamaya rehberlik etmelidir. Sözleşme haklarının tam olarak gerçekleştirilmesi, insan haklarını ve gezegenin refahını merkeze alan sürdürülebilir bir ekonomiye adil bir geçişi gerektirir.

¹³ [A/HRC/57/30](#), para. 6.

¹⁴ [A/HRC/54/27](#), par. 50–52; ve [A/HRC/44/44](#), par. 29–32.

¹⁵ İnsan Hakları Komitesi, genel yorum No. 36 (2018), para. 62; Amerika İnsan Hakları Mahkemesi, çevre ve insan hakları konusunda 15 Kasım 2017 tarihli OC-23/17 sayılı danışma görüşü, para. 44; ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Verein Klimaseniorinnen Schweiz ve diğerleri v. İsviçre* (başvuru No. 53600/20), 9 Nisan 2024 tarihli karar, para. 434.

¹⁶ Gelecek Nesiller Bildirgesi; Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı, paragraf 11; ve Kalkınma Hakkı Bildirgesi.

¹⁷ Rio Deklarasyonu, ilke 3; Paris Anlaşması, önsöz; ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, önsöz ve madde 2.

¹⁸ Rio Deklarasyonu, ilke 7; Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, madde 3 (1); ve Paris Anlaşması, madde 2 (2).

¹⁹ Rio Deklarasyonu, ilke 15; Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, madde 3 (3); ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, önsöz.

III. Çevresel bozulma bağlamında Sözleşme'ye taraf devletlerin yükümlülükleri

A. Genel yükümlülükler

Saygı gösterme, koruma ve yerine getirme yükümlülükleri

11.

Taraf Devletler, Sözleşme haklarına saygı gösterme, bunları koruma ve yerine getirme yükümlülüklerine sahiptir. Çevresel bozulma bağlamında, saygı gösterme yükümlülüğü, Taraf Devletlerin hava, toprak, su, okyanuslar, iklim istikrarı, biyolojik çeşitlilik ve ekosistemlere öngörülebilir şekilde zarar veren veya bunlara önemli zararlar veren eylemlerden kaçınmasını gerektirir. Koruma yükümlülüğü, Taraf Devletlerin, kendi yetki veya denetimleri altındaki ticari kuruluşlar gibi diğer aktörlerin faaliyetlerini düzenlemek de dahil olmak üzere, Sözleşme haklarının ihlaline yol açabilecek çevresel zararları önlemelerini gerektirir. Bu, Taraf Devletlerin, Sözleşme haklarını çevresel zararlardan korumak için gerekli özeni göstermelerini, riskin derecesine orantılı bir özen standardı uygulamalarını²⁰ ve deniz seviyesinin yükselmesi, su kıtlığı, seller, kuraklık, çölleşme, arazi bozulması, ormansızlaşma, hava, su ve toprak kirliliği ve fırtınalar gibi insan faaliyetlerinin neden olduğu veya şiddetlendirdiği çevresel tehditlerden bu hakların kullanılmasını korumak için tüm uygun ve gerekli önlemleri almayı gerektirir. Sözleşme haklarını etkileyen ciddi ve geri dönüşü olmayan çevresel zarar riski varsa, Taraf Devletler ihtiyatlılık ilkesini uygulamalı ve bilimsel kesinlik olmasa bile bu tür zararları önlemek için gerekli tüm önlemleri almalıdır. (21) Yerine getirme yükümlülüğü, Taraf Devletlerin, bu haklar için gerekli olan ekosistemlerin korunması, korunması ve restore edilmesi de dahil olmak üzere, Sözleşme haklarının kullanılmasını sağlamak için uygun yasal, idari, mali, adli ve diğer önlemleri almasını gerektirir. Bu, temiz hava, güvenli iklim, verimli topraklar ve ormanlar ve sulak alanlar dahil olmak üzere sağlıklı ekosistemler ile nehirlerin ve okyanusların bütünlüğünün sağlanmasını içerir.(22)

12.

İşletmeler insan haklarına ve sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunabilirken, fosil yakıtların çıkarılması ve kullanımı, büyük ölçekli madencilik, ormansızlaşma ve kaynakların tükenmesine ve kirliliğe yol açan diğer uygulamalar gibi belirli faaliyetler, Sözleşme haklarının kullanılmasını önemli ölçüde zedeleyebilir. Taraf Devletler, iş faaliyetlerini denetlemek ve izlemek için düzenleyici çerçeveler oluşturmak da dahil olmak üzere, Sözleşme haklarının işletmeler tarafından ihlal edilmesine karşı etkili koruma sağlamak için yasal, idari, eğitimsel ve diğer uygun önlemleri almalıdır. Ayrıca, hesap verebilirliği sağlamak ve işletmelerle ilgili insan hakları ihlallerinin mağdurlarına tazminat sağlamak için etkili mekanizmalar da oluşturulmalıdır. (23) Buna ek olarak, Taraf Devletler, işletmelerin kararları, faaliyetleri ve değer zincirlerinden kaynaklanan Sözleşme hakları üzerindeki olumsuz çevresel etkileri belirlemek, izlemek, önlemek, azaltmak ve gidermek için insan hakları ve çevre konusunda gerekli özeni göstermelerini gerektiren bir yasal çerçeveye sahip olmalıdır. (24)

Tüm insan haklarının birbirine bağlı ve bölünmez niteliği göz önüne alındığında, Taraf Devletler, iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması, uyum ve tazminat, bilgiye erişim, tüm ilgili planlama ve karar alma süreçlerine kapsayıcı ve anlamlı bir şekilde halkın katılımı ve adalete erişim ve etkili hukuk yollarına erişim dahil olmak üzere, çevre konularında usul güvencelerinin tam olarak uygulanmasını sağlamalıdır. 25 Yerli halklar

²⁰ Amerika İnsan Hakları Mahkemesi, *La Oroya Sakinleri v. Peru*, 27 Kasım 2023 tarihli karar, paragraf 126; Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi, iklim değişikliği ve uluslararası hukuk hakkında 21 Mayıs 2024 tarihli danışma görüşü, paragraf 239; Amerika Kıtası İnsan Hakları Mahkemesi, iklim acil durumu ve insan hakları hakkında 29 Mayıs 2025 tarihli OC-32/25 numaralı danışma görüşü, paragraf 232–235; ve Uluslararası Adalet Divanı, *İklim Değişikliği Konusunda Devletlerin Yükümlülükleri, Danışma Görüşü*, paragraf 280–300.

²¹ Genel Yorum No. 25 (2020), para. 56; ve Amerika Kıtası İnsan Hakları Mahkemesi, danışma görüşü OC-23/17, para. 242.

²² Genel Yorum No. 26 (2022), para. 38; ve No. 15 (2002), para. 28.

²³ A/HRC/17/31, ek, paragraf 25.

²⁴ Genel yorumlar No. 24 (2017), para. 16; ve No. 26 (2022), para. 30.

²⁵ Genel Yorum No. 25 (2020), paragraf 53–56; Rio Deklarasyonu, ilke 10; Aarhus Sözleşmesi; ve Escazú Anlaşması.

etkilenenlerin özgür, önceden ve bilgilendirilmiş rıza hakları saygı gösterilmeli ve korunmalıdır.²⁶ Taraf Devletler, marjinal ve dezavantajlı durumdaki kişilerin Sözleşme haklarını gerçekleştirmelerine destek olan çevre ve yerli insan hakları savunucularının ve diğer sivil toplum aktörlerinin çalışmalarını saygı göstermeli, korumalı ve teşvik etmelidir. 27 Taraf Devletler, çevre insan hakları savunucuları ve gazetecilerin taciz, sindirme veya şiddet korkusu olmadan çalışmalarını yürütebilmelerini sağlamak için gerekli tüm önlemleri almalı, bu önlemler arasında onları üçüncü şahısların zararlarından korumak da yer almalıdır. (28) Uluslararası ve ulusal karar alma süreçleri de şeffaflık, çıkar çatışması kontrolleri ve ele geçirme önlemleri gibi dürüstlük güvenceleri ile yönetilmelidir, böylece sonuçlar temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkını bozabilecek haksız etkilerden arındırılmış olur.

B4: faaliyetin çevreye önemli bir risk oluşturduğu ve dolayısıyla Sözleşme haklarının kullanılmasını etkilediği tespit edildiğinde, Taraf Devletler, usul yükümlülüklerinin temel bileşenlerini oluşturan çevresel ve insan hakları etki değerlendirmelerini gerçekleştirmelidir.²⁹ Değerlendirmeler faaliyet öncesinde yapılmalı, bağımsız olmalı, kümülatif etkileri dikkate almalı ve yerli halkların topraklarını etkileyebilecek faaliyetlerin söz konusu olduğu durumlarda, onların kültürlerine saygılı bir şekilde gerçekleştirilmelidir. 30 Bu tür değerlendirmeler, anlamlı bir kamu katılımıyla yapılmalı ve sonuçları kamuoyuna açıklanmalı ve insan hakları ihlallerini veya suistimallerini önlemek, durdurmak ve gidermek için alınacak önlemlerde kullanılmalıdır.

\$5 Sözleşme haklarına saygı göstermek, bunları korumak ve yerine getirmek, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve kirlilik gibi birbiriyle bağlantılı krizlerin temel nedenlerini ele almayı gerektirir. Bu krizler, sürdürülemez üretim ve tüketim modelleri ile sınırsız büyümeye dayalı bir ekonomik model tarafından tetiklenmektedir. İnsan hakları ve gezegenin refahına odaklanan bir ekonomiye geçiş, Dünya'nın ekolojik sınırları içinde insan haklarından eşit şekilde yararlanılmasını sağlamak için zorunludur.

¹⁶ Özellikle iklim değişikliği, Sözleşme haklarının kullanılmasını ciddi şekilde etkilemekte ve diğer çevresel sorunları daha da kötüleştirmektedir. Bu durum, hem sistemik bir dönüşüm hem de somut politika önlemleri gerektirmektedir. Sözleşme uyarınca, Taraf Devletler, iklim değişikliğinin etkilerinden Sözleşme haklarını korumak için hem azaltım hem de uyum önlemleri almak ve uygulamak ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine ilişkin tazminat sağlamakla yükümlüdür. Bu önlemler, en kötü iklimle ilgili zararları önlemek ve insan haklarını ve sürdürülebilir kalkınmayı korumak amacıyla, küresel sıcaklık hedefine ulaşmak için mümkün olan en yüksek hırsı yansıtmalıdır. Azaltım ve uyum önlemlerini tasarlarken ve uygularken, Taraf Devletler bu önlemlerin engellileri de kapsadığından emin olmalı (31) ve yapısal ayrımcılık veya eşitsizliği ele almalı, özellikle de savunmasız durumdaki bireylerin ve grupların haklarına özel dikkat göstermelidir (32) .

İklim değişikliğini hafifletmek için, Taraf Devletler, Paris Anlaşması'nda belirlenen sıcaklık hedefine uygun olarak sera gazı emisyonlarını azaltmak için mevcut en iyi bilimsel kanıtlara dayalı olarak tüm mevcut önlemleri almalıdır.(33) Mevcut fosil yakıt üretim hızı devam ederse, küresel sera gazı emisyonları Paris Anlaşması'nın sıcaklık hedefi ile uyumlu seviyeyi aşacak ve bu durum, Sözleşme haklarının gerçekleştirilmesi üzerinde çok geniş kapsamlı etkilere yol açacaktır. Ayrıca, Taraf Devletler, kamu kurumları veya özel sektör aktörleri tarafından fosil yakıt altyapısının genişletilmesini aşamalı olarak azaltmalı ve verimsiz fosil yakıtları aşamalı olarak kullanımdan kaldırmalıdır.

²⁶ *J.T. ve diğerleri v. Finlandiya* (E/C.12/76/D/251/2022-E/C.12/76/D/289/2022) paragraf 14.6; ve genel yorum No. 24 (2017), paragraf 12 ve 17.

²⁷ Genel Yorum No. 15 (2002), para. 59; ve No. 18 (2005), para. 51.

²⁸ Genel Kurul kararı 78/216, paragraf 18, 21 ve 27.

²⁹ *Uruguay Nehri Üzerindeki Kağıt Hamuru Fabrikaları (Arjantin v. Uruguay)*, Karar, I.C.J. Raporları 2010, paragraf 204; ve Amerika İnsan Hakları Mahkemesi, danışma görüşü OC-23/17, paragraf 160.

³⁰ *J.T. ve diğerleri v. Finlandiya*, paragraf 14.6.

³¹ Bkz. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/crpd/statements/2024-11-19-stm-disability-Inclusion-Climate-Action.docx>.

³² *HRI/2019/1*, paragraf 13.

³³ Paris Anlaşması, madde 2; Glasgow İklim Paketi, karar 1/CMA/3, paragraf 21; ilk küresel değerlendirmenin sonucu, karar 1/CMA.5 (2023), paragraf 38; ve Uluslararası Adalet Divanı, *İklim Değişikliği Konusunda Devletlerin Yükümlülükleri, Danışma Görüşü*, paragraf 224.

Enerji yoksulluğunu veya adil geçişi ele almayan yakıt sübvansiyonları. 34 Taraf Devletler, yenilenebilir enerjiyi teşvik etmek, kömür enerjisini kademeli olarak azaltmak ve enerji sistemlerinde fosil yakıtlardan adil, düzenli ve eşitlikçi bir şekilde uzaklaşmak için tüm çabayı göstermelidir.³⁵ Gelişmiş devletler, ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklar ve ilgili kapasiteler ilkesine uygun olarak, azaltım çabalarına öncülük etmeli ve geliştirmekte olan devletlerin etkili iklim eylemlerini mümkün kılmak için onlara mali ve teknolojik yardım sağlamalıdır.³⁶ Azaltım önlemleri arasında enerji verimliliğinin artırılması; önleme, geri dönüşüm ve yeniden kullanım yoluyla atık oluşumunun azaltılması; gıda israfının en aza indirilmesi; insan haklarıyla uyumlu sürdürülebilir gıda sistemlerine geçiş; ve karbon nötr konutların inşasının teşvik edilmesi de yer almaktadır.⁽³⁷⁾

¹⁸ Ormanlar, topraklar, sulak alanlar ve deniz ekosistemleri, sera gazları için doğal yutak ve rezervuar görevi görerek iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması ve uyum sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Taraf Devletler, ormansızlaşmanın, toprak ve orman bozulmasının ve deniz kirliliğinin durdurulması ve tersine çevrilmesi dahil olmak üzere, bu ekosistemleri korumak, muhafaza etmek ve restore etmek için gerekli tüm önlemleri almalıdır. (38) İhtiyatlılık ilkesine uygun olarak, kanıtlanmamış iklimle ilgili teknolojiler, çevresel riskleri ve Sözleşme hakları üzerindeki potansiyel etkileri tam olarak anlaşılmaya ve değerlendirilene kadar kullanılmamalıdır. (39)

Aşamalı gerçekleştirme (madde 2 (1))

¹⁹ Bu Aşamalı gerçekleştirme ilkesi, tüm Taraf Devletleri için Sözleşme haklarının mümkün olduğunca hızlı ve etkili bir şekilde hareket etmesini gerektirir.⁴⁰ Bu ilerlemeyi izlemek ve değerlendirmek için, uygun göstergeler ve zaman sınırlı hedefler dahil etmek esastır. Taraf Devletler, şimdiki ve gelecek nesiller için bu hakların gerçekleştirilmesini sağlamak üzere yasa, politika ve programlar tasarlarlarken sürdürülebilirliği tam olarak entegre etmelidir.

²⁰ Sözleşme haklarının gerçekleştirilmesindeki ilerleme, mevcut eşitsizlikleri gideremediği veya bu haklardan yararlanma konusunda eşitsizlikleri daha da artırdığı takdirde yeterli kabul edilemez. Aşamalı gerçekleştirme, her bir hakkın asgari temel düzeylerinin karşılanmasıyla başlayarak, ayrımcılık yapmama ve eşitlik ilkeleri tarafından yönlendirilmelidir. Taraf Devletler, çevre bozulmasından en çok etkilenen ve buna karşı koyacak kaynaklara en az sahip olan marjinalleşmiş veya dezavantajlı durumdaki birey ve gruplara öncelik verirken, herkes için bu hakların yerine getirilmesini iyileştirmelidir.

21. Aşamalı gerçekleştirme ilkesi, gerilemeyi yasaklamayı gerektirir.⁴¹ Bu, Taraf Devletlerin Sözleşme haklarının gerçekleştirilme düzeyini azaltacak herhangi bir önlem almaktan kaçınmaları gerektiği anlamına gelir. Geriye gidiş niteliğinde bir önlem önerilirse, bu önlem, Sözleşme haklarının bütünlüğü ve mevcut kaynakların tam kullanımı ışığında tam olarak gerekçelendirilmelidir. Bu tür önlemler, geçici, gerekli, orantılı ve ayrımcı olup olmadıkları ve ilgili hakların asgari temel içeriğini ne ölçüde etkilediği konusunda en dikkatli şekilde değerlendirilmelidir.⁽⁴²⁾

22. Geriye gidiş örnekleri arasında, sağlık risklerini artıran çevre düzenlemelerinin yayıflatılması veya temiz su ve sanitasyona erişimin azaltılması sayılabilir.⁴³ Dikkate alınmaması

³⁴ E/C.12/NOR/CO/6, para. 11; HRI/2019/1, para. 12; ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kararı 1/CMA.5, para. 28.

³⁵ Gelecek için Pakt, Genel Kurul kararı 79/1, para. 28 (c).

³⁶ Paris Anlaşması, madde 4 (4); Uluslararası Adalet Divanı, *İklim Değişikliği Konusunda Devletlerin Yükümlülükleri, Danışma Görüşü*, paragraf 247 ve 248; ve Amerika İnsan Hakları Mahkemesi, danışma görüşü OC-32/25, paragraf 328–330.

³⁷ A/HRC/56/46, paragraf 7–14.

³⁸ Genel Kurul kararı 79/1, paragraf 28 (e); ve Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi, iklim değişikliği ve uluslararası hukuk hakkında danışma görüşü, sayfa 151 ve 152.

³⁹ A/74/161, paragraf 83; ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Taraflar Konferansı, karar X/33 (2010), paragraf 8 (w) ve karar XIII/14 (2016), paragraf 6.

⁴⁰ Genel Yorum No. 3 (1990), para. 9.

⁴¹ Genel Yorum No. 3 (1990), para. 9.

⁴² E/C.12/2016/1, para. 4; E/C.12/2007/1, para. 10; ve *Ben Djazia ve Bellili v. İspanya* (E/C.12/61/D/5/2015), para. 17.6.

⁴³ Amerika İnsan Hakları Mahkemesi, *La Oroya Sakinleri v. Peru*, 27 Kasım 2023 tarihli karar, paragraf 186 ve 187.

İklim değışikliğı, biyolojik çeşitliliğın kaybı ve kirlilik gibi çevresel bozulmanın gelecek nesiller üzerindeki uzun vadeli etkileri de kabul edilemez bir gerilemeye yol açabilir.

Sözleşme haklarının tam olarak gerçekleştirilmesi, gezegenin ekolojik sınırları içinde gerçekleşmelidir. Aşırı üretim ve tüketim düzeylerini ele alan önlemler – özellikle bu tür modeller hakların uzun vadede gerçekleştirilmesini tehdit ettiğı durumlarda – gerileme olarak değerlendirilmemelidir. Tersine, bir devletin önemli çevresel zarara neden olan tüketim modellerini sürdürdüğü veya teşvik ettiğı ve böylece zaman içinde hakların eşit bir şekilde gerçekleştirilmesini baltaladığı önlemler gerileme teşkil edebilir.

Mevcut maksimum kaynaklar (madde 2 (1))

Sözleşme'nin 2 (1) maddesindeki "kaynaklar" terimi, kamu, özel, ulusal veya uluslararası kaynaklardan olsun, insani, mali, teknik, doğal, kültürel ve bilimsel kaynakları içerir. (44)Taraflar Devletler, ekolojik sınırlar ve sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bir şekilde, Sözleşme haklarının aşamalı olarak gerçekleştirilmesi için mevcut maksimum kaynakları seferber etmeli ve tahsis etmelidir. Bu, iklim değışikliğı, kirlilik ve biyolojik çeşitliliğın kaybı gibi çevresel bozulmanın zararlarını önlemeyi ve sürdürülebilir bir ekonomiye geçiş süreci boyunca bu hakların tam olarak saygı görmesini, korunmasını ve yerine getirilmesini sağlamayı içerir.

Taraflar Devletler, vergi kaçakçılığı, vergi kaçırma ve yolsuzlukla mücadele gibi önlemler olarak ve aşamalı vergi sistemlerini güçlendirerek kaynakların kullanılabilirliğini artırmalı, ancak dezavantajlı bireyler ve gruplar üzerinde aşırı yük oluşturmaktan kaçınmalıdır. 45Maliye politikaları sürdürülebilir olmalı, düşük karbonlu ekonomilere adil bir geçiş desteklemeli ve bu geçiş sırasında düşük gelirli hane halklarını artan maliyetlerden korumalıdır. Genel olarak, maliye politikaları sürdürülebilir kalkınma modellerini teşvik etmeli ve şeffaf ve katılımcı süreçler yoluyla şekillendirilmelidir. Ekonomik ve yapısal eşitsizliklerin giderilmesi, Sözleşme haklarının tam olarak gerçekleştirilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın ilerletilmesi için gereklidir. Toprağı, doğal kaynaklara ve bilimsel araştırmaya eşit erişim de garanti edilmelidir.

Doğal kaynaklar, insan refahının ayrılmaz bir parçasıdır ve bunların sürdürülebilir kullanımı, temiz su, sanitasyon, hava, gıda ve sağlıklı ekosistemler yoluyla Sözleşme haklarının gerçekleştirilmesine katkıda bulunur. 46 Taraflar Devletler, arazi ve suya erişim dahil olmak üzere doğal kaynakların korunmasını, sürdürülebilir kullanımını ve adil paylaşımını teşvik eden bir ekosistem yaklaşımını benimsemelidir. 47 Bu kaynaklar, sürdürülebilir uygulamalar için teşvikler ve iklim adaptasyonuna yatırımlar da dahil olmak üzere, şimdiki ve gelecek nesiller için sürdürülebilir bir şekilde yönetilmelidir. Yerli halkların ve geleneksel toplulukların biyolojik çeşitliliğın ve ekosistemlerin korunmasındaki hayati rolü de tanınmalı ve geleneksel geçim kaynakları, kültürel uygulamaları ve dünya görüşleri saygı görmeli ve insan hakları ve sürdürülebilirlikle uyumlu olduğu durumlarda desteklenmelidir. 48

B. Temel yükümlölükler

27. Komite, 3 numaralı genel yorumunda (1990), Taraflar Devletlerin, Sözleşme'de tanınan her bir hakkın asgari düzeyde sağlanmasını garanti etmekle yükümlü olduğunu teyit etmektedir. Bu yükümlölük, çatışma, acil durum veya doğal afet durumlarında da geçerlidir.(49) Çevresel bozulma ve sürdürülebilir ekonomilere geçiş bağlamında, bu yükümlölük temel sağlık hizmetlerine, temel barınma ve konutlara, güvenli ve yeterli su ve sanitasyona, yeterli ve güvenli gıdaya ve asgari standartları karşılayan eğitime erişimi de içerir. Bu

⁴⁴ Genel Yorumlar No. 3 (1990), para. 13; ve No. 24 (2017), para. 23.

⁴⁵ Bkz. [E/C.12/2025/1](#).

⁴⁶ Milenyum Ekosistem Değerlendirmesi, *Ekosistemler ve İnsani Refah: Sentez* (Washington, D.C., Island Press, 2005).

⁴⁷ Genel Yorum No. 26 (2022), para. 38; Genel Kurul kararı 73/284, para. 3; Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, madde 2; ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Taraflar Konferansı, karar V/6 (2000).

⁴⁸ Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Taraflar Konferansı, karar X/33 (2010), paragraf 8 (i) ve (v).

⁴⁹ [E/C.12/2001/10](#), para. 17.

Bu yükümlülük, sosyal koruma sistemleri yoluyla da olsa, temel kamu hizmetlerine ve temel gelir güvencesine erişimin garanti edilmesini⁵⁰ ve iş güvenliği ve insana yakışır bir yaşamı sağlayan asgari ücretler dahil olmak üzere adil ve elverişli çalışma koşullarının sağlanmasını da içerir.⁵¹ Kültürel katılım ve insan haklarının kullanılması için gerekli olan bilimsel ilerlemenin ve uygulamalarının faydalarından yararlanma da sağlanmalıdır.⁵²

Ayrıca, Taraf Devletlerin, kısa, orta ve uzun vadede Sözleşme haklarının temel düzeyde gerçekleştirilmesi için gerekli olan çevresel koşulları korumak, evsel kullanım için su kaynaklarını korumak, kirlenici maddeleri azaltmak ve ormanlar ve sulak alanlar gibi kritik ekosistemleri korumak gibi temel yükümlülükleri bulunmaktadır. Taraf Devletler, öncelikli olarak, mevcut tüm kaynakları kullanarak, Sözleşme haklarının temel düzeyde gerçekleştirilmesini tehdit eden çevresel zararları önlemek ve önlenmesi mümkün olmadığında hafifletmek için her türlü çabayı göstermelidir. Zarar meydana geldiğinde, Taraf Devletler etkili çözüm yollarına ve tazminata erişimi sağlamalıdır. Bu temel çevresel koşulları korumaya yönelik politikalar ve önlemler, Sözleşme haklarına tam saygı gösterilerek tasarlanmalı ve bu hakların temel düzeyde kullanılmasını engellememelidir.

29. Komite, asgari temel yükümlülüklerin yerine getirilmemesinin, ancak mevcut tüm kaynakları öncelikli olarak bu asgari yükümlülükleri yerine getirmek için kullanmaya yönelik kanıtlanmış bir çaba ile gerekçelendirilebileceğini hatırlatır.⁵³ Taraf Devletler, temel yükümlülüklerini yerine getirmek için uluslararası toplumdaki yardıma talepte bulunmalıdır. Özellikle, daha az kaynağa sahip ülkelerin temel yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamak için uluslararası yardım ve işbirliği sağlayabilecek durumda olan Taraf Devletler ve diğer aktörler sorumluluk sahibidir⁽⁵⁴⁾ ve bu, afet ve acil durumlarda özellikle acildir.

C. Uluslararası yükümlülükler

Sınır ötesi yükümlülükler

Komite daha önce, Taraf Devletlerin sınırları ötesinde de Sözleşme haklarının kullanılmasını saygı ve koruma yükümlülüğünü teyit etmiş⁵⁵ ve Taraf Devletlerin dönemsel raporlarını incelerken, özellikle ticari faaliyetlerle ilgili olarak bu yükümlülükleri tutarlı bir şekilde ele almıştır. Çevresel bozulma bağlamında, iklim değişikliği, kirlilik veya sürdürülemez kalkınmanın diğer ülkelerde Sözleşme haklarının kullanılmasını öngörülebilir şekilde zarar görmesini önlemek Taraf Devletlerin yükümlülüğüdür. Bu, bu tür zarara katkıda bulunan ve kendi etkin denetimleri altındaki faaliyetleri düzenlemeyi de içerir. Bu yükümlülükler, uluslararası çevre hukuku ile tutarlı olarak Sözleşmenin sistematik yorumlanmasıyla pekiştirilmiştir.⁽⁵⁶⁾ Diğer Devletlere önemli çevresel zarar gelmesini önleme yükümlülüğü, sağlam bir şekilde yerleşmiş bir teamül kuralıdır.⁵⁷ Bu yükümlülük, devletlerin, "kendi topraklarında veya kendi yetki alanlarında, başka bir devletin çevresine önemli zarar veren faaliyetlerin gerçekleşmesini önlemek için" ellerindeki tüm araçları kullanmalarını gerektirir. ⁽⁵⁸⁾ Sınır ötesi çevre zararı meydana geldiğinde, Taraf Devletler Sözleşme hakları üzerindeki etkileri hafifletmek ve gidermek zorundadır.

Taraf Devletler ayrıca, kendi yetki alanları altındaki ticari işletmelerin faaliyetlerinin diğer ülkelerde Sözleşme haklarının kullanılmasını etkileyen çevresel zarara yol açmasını önlemek için sınır ötesi bir yükümlülüğe sahiptir.⁵⁹ Bu amaçla, Taraf Devletlerin, yerleşik ticari kuruluşların

⁵⁰ E/C.12/2015/1, para. 8.

⁵¹ Genel Yorum No. 23 (2016), para. 65.

⁵² Genel Yorum No. 21 (2009), para. 55; ve No. 25 (2020), para. 52.

⁵³ Genel Yorum No. 3 (1990), para. 10.

⁵⁴ Genel yorum No. 14 (2000), para. 45.

⁵⁵ Genel yorumlar No. 15 (2002), paragraf 31; No. 24 (2017), paragraflar 26–37; ve No. 26 (2022), paragraf 40–47.

⁵⁶ *Sacchi ve diğerleri v. Arjantin* (CRC/C/88/D/104/2019), para. 10.5.

⁵⁷ Uluslararası Adalet Divanı, *İklim Değişikliği Konusunda Devletlerin Yükümlülükleri, Danışma Görüşü*, para. 272.

⁵⁸ *Uruguay Nehri Üzerindeki Kağıt Hamuru Fabrikaları (Arjantin v. Uruguay)*, Karar, I.C.J. Raporları 2010, para. 101.

⁵⁹ Amerika İnsan Hakları Mahkemesi, danışma görüşü OC-32/25, paragraf 345–350.

kendi topraklarında veya yargı yetkisi altında bulunan işletmelerin, faaliyetleri ve değer zincirleri boyunca insan hakları ve çevre konusunda gerekli özeni göstererek insan haklarına saygı göstermelerini sağlamalıdır. Taraf Devletlerin ayrıca, özellikle zararın meydana geldiği ülkede etkili hukuk yolları bulunmadığında veya bu yollar etkisiz olduğunda, ulusötesi faaliyet gösteren işletmelerin insan hakları ihlallerine karşı hesap verebilirliği sağlamak ve hukuk yolları sunmak için erişilebilir adli ve adli olmayan mekanizmalar oluşturmaları beklenmektedir.

34 Taraf Devletler, yurtdışında, özellikle büyük ölçekli projelerde desteklediklerinde veya bu tür yatırımlara katıldıklarında, bu tür yatırımların etkili insan hakları durum tespiti yapılmasına tabi tutulmasını ve alıcı Devletlerin Sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirme yeteneklerini, çevre bozulmasının önlenmesi ve azaltılması da dahil olmak üzere, bozmamasını sağlamalıdır. Taraf Devletler, uygun düzenleyici ve antlaşma çerçeveleri de dahil olmak üzere, kendi yetki alanları altındaki işletmelerin, diğer Devletlerdeki çevre düzenlemelerini veya Sözleşme haklarını zedeleyecek şekilde yatırım antlaşmalarını veya yatırımcı-Devlet uyuşmazlık çözüm mekanizmalarını kötüye kullanma riskini azaltmak için önlemler almalıdır. (61) Taraf Devletler, örneğin yatırım antlaşmaları veya sözleşmeleri yoluyla diğer Devletler veya işletmelerle iş ile ilgili politika hedeflerini takip ederken, Sözleşme haklarının gerçekleştirilmesi için çevre düzenlemeleri de dahil olmak üzere yeterli iç politika alanı sağlamalıdır.

Uluslararası yardım ve işbirliği (madde 2 (1))

35 Sözleşme haklarının kullanılmasını tehdit eden iklim değişikliği, kirlilik ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi sınır ötesi çevre sorunlarına yanıt vermek, etkili bir küresel müdahaleyi gerektirir. Taraf Devletler, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uygun olarak, iklim değişikliğini hafifletmek ve buna uyum sağlamak, biyolojik çeşitlilik kaybı ve çevresel bozulma sorunlarını ele almak için, bireysel olarak ve uluslararası yardım ve işbirliği yoluyla adımlar atmalıdır.

36 Yardım ve işbirliği yükümlülüklerini yerine getirirken, Taraf Devletler çevre bozulmasına tarihsel katkıları, farklı kapasiteleri ve geliştirmekte olan ülkelerin özel ihtiyaçlarını dikkate almalıdır. Ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklar ve ilgili kapasiteler ilkesi, fosil yakıt temelli ekonomiden adil ve eşitlikçi bir geçiş için esastır. (62) İşbirliğinin öncelikli alanları arasında iklim finansmanı, teknoloji transferi, kapasite geliştirme, bilgi paylaşımı, kayıp ve hasarların ele alınması ve iklim kaynaklı yerinden edilme ve göç için adil ve kalıcı çözümlerin sağlanması yer almaktadır. Vergi kaçakçılığı ve kaçırma dahil olmak üzere yasadışı finansal akışlarla mücadele, devletlerin çevre ve iklim eylemi kapasitelerinin artırılması için kritik öneme sahiptir.

37 Gelişmiş devletler, adil ve eşitlikçi bir geçişi gerçekleştirme kapasiteleri daha sınırlı olan geliştirmekte olan devletleri desteklemelidir. Bu, özellikle en az sorumlu ancak en çok etkilenen ülkeler için, azaltma, uyum ve tazminatları desteklemek amacıyla iklim finansmanı sağlamak ve çevreye duyarlı teknolojiler aktarmak da dahil olmak üzere çeşitli önlemleri içerir. 63 Eşitlik ilkesine uygun olarak, yüksek borç yükü olan düşük gelirli ülkelere yardım, borç sıkıntısını daha da kötüleştirmemek için kredi yerine hibe olarak sağlanmalıdır. 64 Sürdürülebilirliği yeniden sağlamak ve Sözleşme haklarını korumak için gerekli olduğu durumlarda, borçların yeniden yapılandırılması, hafifletilmesi veya iptal edilmesi düşünülmelidir. Adil bir geçiş, ülkeler içindeki ve ülkeler arasındaki eşitsizlikleri azaltmalı, pekiştirmemelidir. 65

38 Sürdürülebilir kalkınmanın ilerletilmesi ve çevre krizlerine yanıt verilmesi konusunda bilim ve teknolojinin merkezi rolü göz önüne alındığında, Taraf Devletler, aşağıdakilerin gerçekleştirilmesi için gerekli olan ilgili teknoloji ve bilimsel araştırmaların transferini ve bunlara erişimi kolaylaştırmalıdır

⁶⁰ Genel Yorum No. 26 (2022), para. 44; ve Amerika İnsan Hakları Mahkemesi, danışma görüşü OC-32/25, para. 351.

⁶¹ Bkz. A/78/168.

⁶² Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, önsöz ve madde 3 (1); ve Paris Anlaşması, madde 2 (2).

⁶³ Genel Yorum No. 26 (2022), para. 58; ve Çocuk Hakları Komitesi, genel yorum No. 26 (2023), paras. 111–115.

⁶⁴ Genel Kurul kararı 79/1, paragraf 28; ve A/HRC/55/54, paragraf 53.

⁶⁵ Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 10.

Sözleşme hakları. Fikri mülkiyet rejimleri bu tür teknolojilere erişimi engellememelidir.⁶⁶ Taraf Devletler, biyolojik çeşitliliğin korunması ve iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması ve uyum için gerekli olan, yerli halkların, köylülerin ve diğer kırsal toplulukların geleneksel bilgileri, yenilikleri ve uygulamaları da dahil olmak üzere çeşitli bilgi sistemlerini tanımalı ve desteklemelidir.⁽⁶⁷⁾

⁶⁷Uluslararası yardım ve işbirliği, eşitlik, karşılıklı saygı ve hesap verebilirlik ilkelerine dayandırılmalı ve yardım alan ülkelerin sürdürülebilir kalkınmasını baltalamayacak şekilde yapılandırılmalıdır. 68 Çevre ve iklim eylemleri için sağlanan finansman, azaltma, uyum ve tazminatları desteklemek için mali alanı genişletirken, Sözleşme haklarının asgari düzeyde kullanılmasını sağlamak için hayati önem taşıyan sosyal koruma sistemlerini güçlendirmelidir. Yardım alan Taraf Devletler, bu yardımı Sözleşme haklarının, özellikle asgari temel yükümlülüklerin gerçekleştirilmesi için etkili bir şekilde kullanmakla yükümlüdür ve bu konuda savunmasız durumdaki kişilere öncelik vermelidir.⁽⁶⁹⁾ Taraf Devletler ve uluslararası yardım sağlayıcıları, uluslararası işbirliği yoluyla desteklenen çevresel önlemlerin, etkilenen bireylerin ve toplulukların anlamlı katılımıyla ve Yerli Halkların özgür, önceden ve bilgilendirilmiş rızası ile uygulanmasını sağlamalıdır.

⁶⁸Taraf Devletler, ticaret, yatırım, vergilendirme, finans, çevre koruma, iklim politikası ve kalkınma işbirliği gibi alanlar da dahil olmak üzere, Sözleşme haklarının tam olarak gerçekleştirilmesine elverişli bir uluslararası ortam yaratmalıdır. (70) Taraf Devletler, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi uluslararası forumlar da dahil olmak üzere uluslararası finansal yapı içinde ve ticaret ve yatırım anlaşmalarının müzakeresi ve uygulanmasında, bu alanlarda alınan kararların Sözleşme haklarının gerçekleştirilmesini ilerletmesini sağlamak için rollerini ve sorumluluklarını yerine getirmelidir.⁽⁷¹⁾

D. Eşitlik ve ayrımcılık yapmama yükümlülüğü (2. madde (2) ve 3. madde)

Eşitlik ve ayrımcılık yapmama (2. maddenin 2. fıkrası)

³⁹. İklim değişikliği dahil olmak üzere çevresel bozulma herkesi etkilerken, sistematik eşitsizlikler, ayrımcılık ve karar alma süreçlerinden tarihsel olarak dışlanma, belirli bireyler ve gruplar üzerinde orantısız bir şekilde ağır etkilere yol açmış ve genellikle sosyoekonomik durum, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, yaş, göçmenlik durumu, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği gibi faktörlere dayalı mevcut eşitsizlikleri daha da şiddetlendirmiştir. Savunmasız durumdaki bireyler ve gruplar, özellikle de kesişen dezavantaj biçimlerine maruz kalanlar, orantısız zararlarla karşı karşıya kalmakta ve bunlara yanıt vermek için daha az kaynağa sahip olmaktadır. (72) Taraf Devletler, kesişimselliği dikkate alarak, savunmasız veya marjinal durumdaki bireylerin ve grupların ihtiyaçlarını belirlemeli ve önceliklendirmelidir. Yapısal ve sistemik ayrımcılık ve eşitsizliği ele almalı ve bu tür bireyleri ve toplulukları hem çevresel zararlardan hem de buna yanıt olarak alınan önlemlerden kaynaklanan insan hakları risklerinden korumalıdır. (73) Bunu yaparken, Taraf Devletler gelecek nesillerin tüm insan haklarından eşit olarak yararlanma haklarını da dikkate almalı ve onlara karşı ayrımcılığa yol açabilecek veya bunu sürdürebilecek eylemlerden veya ihmallerden kaçınmalıdır.⁽⁷⁴⁾

⁴⁰Açık ocak madenleri, izabe tesisleri, petrol rafinerileri, kimya fabrikaları, kömürle çalışan elektrik santralleri, petrol ve gaz sahaları, çelik fabrikaları, atık depolama alanları ve tehlikeli atık yakma tesisleri gibi ağır kirlenici ve tehlikeli tesisler genellikle dezavantajlı bölgelerde veya bu bölgelerin yakınında bulunmaktadır.

⁶⁶ E/C.12/2018/1, para. 7; ve genel yorum No. 25 (2020), paras. 62, 79 ve 80.

⁶⁷ Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, madde 8 (j).

⁶⁸ Devletlerin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Alanındaki Sınır Ötesi Yükümlülüklerine İlişkin Maastricht İlkeleri, ilke 32.

⁶⁹ A.g.e., ilke 34. A.g.e., ilke 29.

⁷⁰ E/C.12/2016/1, paragraf 7–9.

⁷¹

⁷² Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli, Politika Yapıcılar İçin Özet, *İklimDeğişikliği2023:Sentez Raporu, Çalışma Grupları I, II ve III'ün Hükümetlerarası İklim Değişikliği PaneliAltıncıDeğerlendirme Raporuna Katkıları*; ve A/79/270, para. 88.

⁷³ E/C.12/2019/1, paragraf 6–10.

⁷⁴ Gelecek Nesillerin İnsan Haklarına İlişkin Maastricht İlkeleri, ilke 6.

ve marjinalleşmiş topluluklar.⁷⁵ Ayrımcılık yapmama ve eşitlik ilkesi, Taraf Devletlerin, özellikle ırkçılık ve sömürge mirası dahil olmak üzere kesişen ayrımcılık biçimleriyle bağlantılı olan sistematik marjinalleşme ve çevresel adaletsizlikleri ele almasını gerektirir.⁷⁶ Bu, kirlilik ve toksik kontaminasyona maruz kalma yükünü orantısız bir şekilde taşıyan topluluklar için hafifletme, uyum, iyileştirme, tazminat ve çevresel restorasyon önlemlerine öncelik vermeyi içerir.⁷⁷

Taraf Devletler, geçim kaynakları ve kültürel kimlikleri için doğaya bağımlı olan yerli halklar, köylüler ve kırsal topluluklar için doğal kaynaklara eşit erişimi sağlamalıdır. Taraf Devletler ayrıca, marjinal durumdaki bireyleri ve grupları orantısız bir şekilde etkileyen, kirlilik yoğun faaliyetler veya karbon dengeleme projeleri gibi özel aktörlerin zararlı uygulamalarını önlemeli ve ele almalıdır.

Erkekler ve kadınlar için eşit haklar (madde 3)

⁴² Tüm politika alanlarında Sözleşme haklarının kullanımında erkekler ve kadınlar arasında eşitliğin sağlanması, sürdürülebilir kalkınmanın ön koşuludur. Kadınlar ve kız çocukları, genellikle eşitsiz güç ilişkileri ve ataerkil yapıya dayanan yasal, sosyal ve ekonomik dezavantajlarla karşı karşıyadır. Çevre krizleri, özellikle arazi, doğal kaynaklar ve sağlık hizmetleri, gıda, su, sanitasyon ve atık arıtma gibi temel hizmetlere erişimde mevcut cinsiyet eşitsizliklerini daha da şiddetlendirmektedir.⁷⁸

⁴³ Kadınlar ve kız çocukları, sağlıkları ve refahları üzerinde ciddi etkileri olan toksik maddelerin, atıkların ve kirliliğin zararlı etkilerine orantısız bir şekilde maruz kalmaktadır.⁷⁹ Kırsal alanlarda yaşayan kadınlar için, toprağa güvenli erişim, geçimini sağlamak, temel mal ve hizmetlere erişmek ve şiddetten korunmak için kritik bir kaynaktır.⁸⁰ Çevresel krizleri ele alırken ve maddi eşitliği sağlama yükümlülüklerini yerine getirirken, Taraf Devletler kadınların gıda güvenliği ve geçim kaynakları için gerekli olan toprağa erişimini, kontrolünü ve güvenli mülkiyetini garanti etmelidir.⁸¹

⁴⁴ Cinsiyet eşitsizliği, kadınların üstlendiği ücretsiz bakım ve ev işlerinin eşitsiz yüküyle daha da ağırlaşmakta ve iklim değişikliği ile daha da yoğunlaşmaktadır – örneğin, su temin etmek için gereken zaman ve çabanın artması veya yükselen sıcaklıklar nedeniyle çalışma düzeninin değişmesi gibi.⁸² Taraf Devletler, erişilebilir, hak temelli bakım ve destek sistemleri sağlayarak ve erkekler ile kadınlar arasında, devlet, aileler, topluluklar ve özel sektör arasında sorumlulukların eşit paylaşımını teşvik ederek, ücretsiz bakım ve destek işlerini tanımalı, azaltmalı ve yeniden dağıtmalıdır. (83)

⁴⁵ Taraf Devletler, özellikle afet riskinin azaltılması, iklim değişikliği, kirlilik, biyolojik çeşitliliğin korunması ve doğal kaynak yönetimi ile ilgili tüm sürdürülebilir kalkınma politikalarına cinsiyet duyarlı ve tüm hükümeti kapsayan bir yaklaşım entegre etmelidir. ⁸⁴ Bu, cinsiyet duyarlı finansman ve bütçeleme stratejilerini de içerir. Doğal afetler ve iklimle ilgili acil durumlar bağlamında, Taraf Devletler kadınların zamanında uyarılar ve diğer ilgili bilgiler dahil olmak üzere kaynaklara ve koruma araçlarına eşit erişime sahip olmasını sağlamalıdır. Taraf Devletler ayrıca kadınların doğru, uygun fiyatlı ve kültürel açıdan uygun çevre bilgilerine ve eğitimine erişebilmesini sağlamakla yükümlüdür. (85) Bu çabalar, iklim değişikliği ve çevresel bozulmanın kadınlar ve kızlar üzerinde farklı etkilerini inceleyen etki değerlendirmelerine dayandırılmalıdır.

⁷⁵ A/HRC/49/53, para. 28.

⁷⁶ A/77/549, para. 77. A/HRC/49/53, para. 57. E/2022/27, bölüm I, kısım A, paragraf 46. A/HRC/52/33,

⁷⁷ paragraf 15, 18, 29 ve 33. Genel yorum No. 26 (2022), para. 14. Genel yorum No. 16 (2005), para. 28.

⁷⁸ E/2022/27, bölüm I, kısım A, paragraf 23, 38, 47 ve 62 (jj); ve A/HRC/41/26, paragraf 8. A/HRC/58/43,

⁷⁹ para. 72 (a).

⁸⁰ Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi, genel tavsiye No. 37 (2018), para. 26; ve

⁸¹

⁸²

⁸³

⁸⁴

A/HRC/41/26.

⁸⁵ A/HRC/52/33, para. 66.

IV. Taraf Devletlerin belirli haklarla ilgili yükümlülükleri

Kendi kaderini tayin hakkı (1. madde) ve doğal kaynakları serbestçe kullanma hakkı (25. madde)

Sözleşmenin 1 (2) ve 25. maddeleri, halkların kendi kaderlerini tayin etmelerinin temel bir unsuru olarak, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini özgürce sürdürme ve doğal zenginlik ve kaynaklarını kullanma hakkını teyit etmektedir. Bu hak, halkların doğal kaynaklarının sömürülmesinden birincil olarak yararlanacak olanların kendileri olduğunu gerektirmektedir. Her Taraf Devlet, bu tür bir kullanımın, ister ulusal ister yabancı kuruluşlar tarafından olsun, Sözleşme haklarını ilerletecek şekilde faydaların adil ve eşit bir şekilde paylaşılmasını sağlayacak şekilde yeterince düzenlenmesini sağlamalıdır. (86) Eşit ve sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirirken, her Taraf Devlet, Sözleşme kapsamındaki yükümlülükleriyle tutarlı olmak kaydıyla, ekonomik ve sosyal önlemlerin en uygun karışımını belirlemek için kendi özel koşullarına en uygun politika alanını muhafaza eder. Kaynak çıkarımıyla ilgili vergilendirme, sübvansiyon ve lisans rejimleri, Sözleşme haklarının gerçekleştirilmesi için kaynakları etkin bir şekilde seferber ederken, çevresel zararı en aza indirecek şekilde tasarlanmalıdır. (87) Doğal kaynakların çıkarılması için ticari kuruluşlarla yapılan sözleşmeler, Sözleşme'nin 1. maddesi uyarınca, doğal zenginliklerin özelleştirilmesinden kaçınmalı ve faydaların adil ve eşit bir şekilde paylaşılmasını sağlamalıdır.

47.

Taraf Devletler, doğal kaynakların kullanımıyla ilgili tüm karar alma süreçlerinde usul güvencelerini korumalıdır. Bu güvenceler arasında, anlamlı bir kamu katılımının sağlanması, zamanında ve anlaşılır bilgiye erişim ve lisanslama ve imtiyaz süreçleri boyunca insan hakları ilkelerine bağlı kalınması yer alır.⁸⁸ Yerli halklar etkilendiğinde, onların özgür, önceden ve bilgilendirilmiş rıza hakkı tam olarak saygı görmeli ve korunmalıdır.⁸⁹ Lisans veya izinlerin verilmesinden önce, Sözleşme haklarına ve yerel ekosistemlere olası zararları belirlemeye yönelik bağımsız ve katılımcı çevre ve insan hakları etki değerlendirmeleri yapılmalıdır.⁽⁹⁰⁾ Bu değerlendirmeler karar alma sürecine bilgi sağlamalı ve özellikle etkilenen topluluklar, köylüler ve yerli halklar için etkili telafi mekanizmaları ile birlikte uygulanmalıdır.⁹¹

48.

Taraf Devletler, sürdürülebilirlik, nesiller arası eşitlik ve sınır ötesi çevre zararı yasağı ilkelerine uygun olarak doğal kaynakları kullanma haklarını kullanmalıdır. (92) Aşırı sömürü, sağlıklı bir çevreye bağlı olan Sözleşme haklarının kullanılmasını engeller. Toplulukların madencilik faaliyetlerinden doğrudan etkilendiği durumlarda, Taraf Devletler, iş dünyası kuruluşları da dahil olmak üzere kirleticilerin zarar ve çevresel rehabilitasyon masraflarını karşılamasını zorunlu kılmak da dahil olmak üzere, hafifletme, adil tazminat ve hesap verebilirlik sağlamalıdır.⁽⁹³⁾

Çalışma hakkı (madde 6)

Çevresel koşullardaki değişiklikler, özellikle tarım ve balıkçılık gibi iklime duyarlı sektörlerde istihdam ve gelir açısından artan riskler oluşturmaktadır. Çevresel açıdan sürdürülebilir ekonomilere geçiş, yeni insana yakışır iş fırsatları yaratabilirken, fosil yakıtlara bağımlı sektörlerde iş kayıplarına da yol açabilir. ⁹⁴Taraf Devletler, insan hakları yükümlülüklerine uygun olarak, katılımcı bir şekilde, hem çevresel bozulmanın hem de politika tepkilerinin tüm sektörlerdeki istihdam fırsatları üzerindeki etkilerini değerlendirmelidir.

50.

Bu değerlendirmeler temelinde, Taraf Devletler, sürdürülebilir ekonomilere geçiş sürecinde insana yakışır iş olanaklarını genişletmek için politikalar oluşturmalı ve uygulamalıdır.

⁸⁶ E/C.12/COD/CO/4, para. 13; E/C.12/MRT/CO/1, para. 8; ve E/C.12/1/Add.33, para. 10.

⁸⁷ E/C.12/CMR/CO/4, para. 15; ve E/C.12/FIN/CO/6, para. 9 (c).

⁸⁸ Genel yorum No. 25 (2020), paragraf 53–56.

⁸⁹ Genel yorum No. 26 (2022), par. 15, 21 ve 58; ve *J.T. ve diğerleri v. Finlandiya*, par. 14.6.

⁹⁰ E/C.12/KAZ/CO/2, para. 17 (e).

⁹¹ Genel Yorum No. 24 (2017), paragraf 17, 18 ve 32; ve Birleşmiş Milletler Köylülerin ve Kırsal Alanlarda Çalışan Diğer Kişilerin Hakları Bildirgesi, madde 5 (2).

⁹² Rio Deklarasyonu, ilkeler 2 ve 3.

⁹³ Rio Deklarasyonu, ilke 16; ve E/C.12/MLI/CO/1, paragraf 44.

⁹⁴ ILO, Herkes için çevresel açıdan sürdürülebilir ekonomilere ve toplumlara adil geçiş için kılavuz ilkeler, paragraf 12 (d).

gençlere, kadınlara ve savunmasız veya marjinal durumdaki kişilere özel dikkat gösterilmelidir. 95 Alınacak önlemler, geçiş sürecinden etkilenen sektörlerdeki çalışanların yeşil işlere geçişlerini kolaylaştırmak için mesleki eğitim, kariyer rehberliği, yeniden beceri kazandırma ve diğer desteklere erişimlerini sağlamalıdır. Kamu hizmetlerinin genişletilmesi ve ekosistem restorasyon girişimleri de dahil olmak üzere istihdam yaratılması da teşvik edilmelidir. (96) Taraf Devletler, iklim direncine ve döngüsel ekonomiye katkıda bulunan kayıt dışı ekonomideki çalışanları tanımalı ve desteklemeli ve bu kişilerin kayıtlı istihdama geçişini kolaylaştırmak için önlemler almalıdır.

Adil ve elverişli çalışma koşullarına hak (madde 7)

Bırlı çevresel değişiklikler, özellikle işçilerin sağlığını ve güvenliğini tehlikeye atan aşırı hava koşulları ve yükselen sıcaklıklar yoluyla, çalışma koşullarına yönelik riskleri artırmakta ve mevcut riskleri daha da kötüleştirmektedir. Taraf Devletler, tüm sektörlerde bu riskleri değerlendirmeli ve kayıt dışı ekonomi de dahil olmak üzere adil ve elverişli çalışma koşullarını sağlamak için önleyici ve koruyucu tedbirler almalıdır. Bu, hem fiziksel hem de ruhsal sağlık üzerindeki etkilerin ele alınmasını, destek hizmetlerine erişimin sağlanmasını, yenilenebilir enerji ve döngüsel ekonomi gibi yeni ortaya çıkan yeşil sektörlerde çalışma koşullarının korunmasını ve ekosistemlerin restorasyonunu içermektedir.

Taraf Devletler, iklimle ilgili sağlık ve güvenlik risklerini ele almak için, sağlam iş teftiş sistemleri de dahil olmak üzere, işyerlerini etkili bir şekilde izlemeli ve düzenlemeli ve bu çabaları çalışanlar ve onların temsilcileriyle anlamlı bir diyalog içinde gerçekleştirmelidir. Düzenleyici çerçeveler, ticari kuruluşların çalışanların sağlığını ve güvenliğini korumalarını (97) ve iklim ve çevre stratejileri ile gerekli özeni gösterme yükümlülüklerine insana yakışır ve üretken çalışmayı dahil etmelerini zorunlu kılmalıdır. (98) Politikalar, koruma önlemleri içermeli ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün temel çalışma standartları ve sorumlu iş davranışı ve yatırım için ilgili çerçeveler gibi uluslararası kabul görmüş standartlarla uyumlu olmalıdır.

Sendika kurma ve sendikaya üye olma hakkı (madde 8)

Sndikalar ve onların toplu eylemleri, adil ve elverişli çalışma koşullarının savunulmasında ve işçilerin çevresel değişikliklerin ve ilgili önlemlerin etkilerinden korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Taraf Devletler, sendikaların ve işçi konseylerinin, sosyal diyalog ve diğer mekanizmalar aracılığıyla, çalışma koşullarına yönelik risklerin değerlendirilmesinde ve bu riskleri ulusal, sektörel ve işyeri düzeyinde ele almak için politikalar tasarlanmasında anlamlı bir şekilde katılımını sağlamalıdır.

Toplu pazarlık, çevre ve iklimle ilgili endişeleri işyeri anlaşmalarına entegre etmek için etkili bir mekanizma olabilir. Bu anlaşmalar, işçilerin ilgili çevre bilgilerine erişimini, ciddi çevre riskleri oluşturan veya çevre mevzuatını ihlal eden işleri reddetme hakkını, çevreye zarar verenleri ihbar edenleri koruma, iş güvenliği ve sağlığı, sürdürülebilir ulaşım avantajları, adil geçiş konusunda eğitim, iklimle ilgili afetler sırasında koruma ve yeşil satın alma uygulamalarına destek gibi hükümleri içerebilir.

Sosyal güvenlik hakkı (madde 9)

55. Sosyal güvenlik, sağlık hizmetleri ve sosyal hizmetlere erişim, kırılganlığı ve eşitsizliği azaltmak ve insanların çevresel risklere karşı direncini artırmak için gereklidir. Taraf Devletler, sosyal koruma sistemlerinin aşırı hava koşulları, iklimle ilgili afetler ve zorla yerinden edilmenin etkilerini ele almaya yeterince hazır olmasını sağlamalıdır. Bu, yaşam döngüsü risklerinin yanı sıra iklim ve çevre risklerini sosyal koruma sistemlerine dahil etmeyi ve bu sistemleri kırılganlık değerlendirmelerine bağlamayı içerir. (99) Etkili hazırlık ve destek, yaşlılar, engelliler veya geçim kaynaklarını kaybedenler gibi desteğe ihtiyaç duyan birey ve grupların erken aşamada tespit edilmesini gerektirir.

⁹⁵ ILO, ILC.111/Karar V, paragraf 21 (g).

⁹⁶ ILO, Adil geçiş için kılavuz ilkeler, para. 29 (f).

⁹⁷ A.g.e., para. 26 (j).

⁹⁸ ILO, *İşletmeleri Yeşillendirme: Süreçler ve İşyerlerini Dönüştürme*.

⁹⁹ ILO, *Dünya Sosyal Koruma Raporu 2024–26*, s. 76.

iklimle ilgili şoklara hazırlıklı olmalarını, bunlarla başa çıkmalarını ve bunlardan kurtulmalarını sağlamak. Sosyal koruma, acil insani yardım müdahaleleri ile uzun vadeli sürdürülebilir kalkınma arasında bir köprü görevi görmelidir.¹⁰⁰

56. tasarlanmış bir sosyal koruma sistemi, bireyleri çevre politikalarının olumsuz etkilerinden korumak ve yeşil işlere ve sürdürülebilir geçim kaynaklarına geçişi kolaylaştırmak açısından hayati bir rol oynar. Sözleşme'nin temel yükümlülüklerinden biri olarak, Taraf Devletler, temel sağlık hizmetlerine erişim ve çocuklar, hastalık, işsizlik, annelik veya engellilik gibi nedenlerle yeterli gelir elde edemeyen çalışma yaşındaki kişiler ve yaşlılar için temel gelir güvencesi dahil olmak üzere, temel düzeyde sosyal korumaya evrensel erişimi garanti etmelidir.¹⁰¹ Bu tür bir koruma, bireylerin ve ailelerin yeterli barınma, su ve sanitasyon, gıda, eğitim ve ilgili durumlarda engellilikle ilgili masraflar dahil olmak üzere temel ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini sağlayacak düzeyde olmalıdır. Ayrıca, Taraf Devletler, kadınlar, güvencesiz istihdam ilişkisi içindeki işçiler ve kayıt dışı ekonomide çalışanlar dahil olmak üzere korumasız kalanlara özel dikkat göstererek, sosyal güvenlik hakkını aşamalı olarak gerçekleştirmek için bilinçli ve hedefli adımlar atmalıdır.

57. Taraf Devletler, sosyal güvenlik sistemlerinin yeterli düzeyde finanse edilmesini, gelecekteki şoklara karşı dayanıklı olmasını ve mevcut kaynakları en üst düzeyde kullanarak uzun vadeli ihtiyaçları karşılayacak şekilde tasarlanmasını sağlamalıdır. Ulusal kaynaklar ve kapasite, sürdürülebilir sosyal koruma sistemlerini sağlamak için yetersiz olduğunda, Taraf Devletler uluslararası yardım ve işbirliği aramalıdır.

Yeterli yaşam standardına sahip olma hakkı (madde 11)

58. Yeterli yaşam standardına sahip olma hakkı, Taraf Devletlerin herkesin yeterli gıda, su ve sanitasyon, giyim, barınma, elektrik, ulaşım ve iletişim dahil olmak üzere yeterli bir yaşam standardı için gerekli mal ve hizmetlere erişimini sağlamasını gerektirir. (102) Sözleşmenin 11. maddesinde yer alan "yaşam koşullarının sürekli iyileştirilmesi" ifadesi, gezegenin çevresel sınırları ışığında anlaşılmalıdır. Taraf Devletler, sürdürülebilirliği ve çevresel değişime karşı direnci sağlamak için gıda, su, barınma ve ulaşım sistemleri gibi alanlarda dönüşümü teşvik etmelidir.

59. Yeterli gıda hakkı, özellikle kırsal alanlarda ve giderek artan bir şekilde kentsel ortamlarda, toprak, su, tohumlar, biyolojik çeşitlilik, tarım ve ormanlar gibi doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı yoluyla yeterli, besleyici ve kültürel açıdan uygun gıdaya uzun vadeli erişim gerektirir. Taraf Devletler, insan hakları yükümlülükleriyle uyumlu gıda sistemlerinin dönüşümünü teşvik etmelidir – üretimin ve dağıtımın uzun vadeli sürdürülebilirliğini sağlamak, iklim değişikliğine karşı direnci artırmak, kirliliği azaltmak ve biyolojik çeşitliliği koruma ve sürdürülebilir kullanım yoluyla korumak.⁽¹⁰³⁾

60. Sözleşme'nin 11. maddesinin 2. fıkrasının (a) bendi, Taraf Devletlerin "doğal kaynakların en verimli şekilde geliştirilmesi ve kullanılması" için tarım sistemlerini geliştirmelerini ve reform yapmalarını gerektirmektedir. Verimlilik, Sözleşme'de yer alan hakların kullanılmasını desteklemek için sürdürülebilirliği (doğal kaynakların uzun vadeli kapasitesinin korunması) de içerecek şekilde anlaşılmalıdır. Bu, özellikle savunmasız veya marjinal durumdaki bireyler, topluluklar ve halklar için, arazi, balıkçılık ve ormanlara ilişkin tüm meşru mülkiyet haklarının saygı gösterilmesi, korunması ve mülkiyet güvenliğinin sağlanmasına yönelik tedbirleri içerir.⁽¹⁰⁴⁾ Sürdürülebilir gıda sistemlerine geçiş, küçük ölçekli çiftçiler gibi dezavantajlı veya marjinal durumdaki birey ve gruplara öncelik veren mekânsal planlama da dahil olmak üzere, yeterli gıda hakkıyla tutarlı bir planlama gerektirir.⁽¹⁰⁵⁾ Sürdürülemez arazi kullanımını destekleyen mevcut tarım politikaları ve sübvansiyonlar ve

¹⁰⁰ A.g.e., s. 31.

¹⁰¹ Genel Yorum No. 19 (2007), para. 59 (a); ve E/C.12/2015/1, paras. 7–9.

¹⁰² Genel yorumlar No. 4 (1991); No. 12 (1999); ve No. 15 (2002).

¹⁰³ Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Ulusal gıda güvenliği bağlamında yeterli gıda hakkının aşamalı olarak gerçekleştirilmesini desteklemek için gönüllü kılavuzlar: yönerge 8E.

¹⁰⁴ Genel Yorum No. 26 (2022), paragraflar 22–33.

¹⁰⁵ Birleşmiş Milletler Köylülerin ve Kırsal Alanlarda Çalışan Diğer Kişilerin Hakları Bildirgesi, önsöz ve 7. paragraf.

Doğal kaynakları tüketen gıda sistemleri, şimdiki ve gelecek nesiller için yeterli bir yaşam standardını sağlayan gıda sistemlerine dönüştürülmelidir.

62. Üretim, nakliye, işleme, paketleme, depolama, perakende satış, tüketim ve atık dahil olmak üzere endüstriyel gıda sistemleri, iklim değişikliğine, biyolojik çeşitliliğin kaybına ve toprak ve suyun bozulmasına önemli ölçüde katkıda bulunabilir. 106 Gıda hakkını güvence altına almak, karbon emisyonlarını, antibiyotiklerin aşırı kullanımını ve yoğun endüstriyel modellere bağımlılığı azaltmak için, uygun olduğu hallerde agroekolojik yaklaşımların benimsenmesi dahil olmak üzere, sürdürülebilir tarım uygulamalarının teşvik edilmesini gerektirir. Bu uygulamalar ayrıca biyolojik çeşitliliği artırarak ve büyük ölçekli tek kültür tarımı ve aşırı pestisit kullanımı gibi zararlı uygulamaları azaltarak zoonotik hastalıkların ve bitki hastalıklarının önlenmesine yardımcı olur.

63. Güvenli su ve sanitasyona sınırlı erişim, yoksulluk ve eşitsizlikle yakından bağlantılıdır ve su kirliliği, su kıtlığı, tatlı su ekosistemlerinin bozulması ve iklim değişikliği ile daha da kötüleşmektedir. (107) Taraf Devletler, kişisel ve evsel kullanım ile küçük ölçekli geçimlik tarım için suya öncelik vermeli ve temel yükümlülüklerinin bir parçası olarak, özellikle düşük gelirli hanelerde ve diğer dezavantajlı veya marjinal durumlarda yaşayanlar için güvenli ve yeterli suya ve uygun sanitasyona evrensel erişimi sağlamalıdır. (108)

64. Bu amaçla, Taraf Devletler, mevcut ve gelecek nesillerin su hakkını güvence altına almak için entegre stratejiler benimsemelidir¹⁰⁹; bu stratejiler, su kirliliğini önlemek, sürdürülemez veya verimsiz kullanımı azaltmak ve dağıtım kayıplarını gidermek için etkili önlemleri içermelidir. Taraf Devletler ayrıca, işletmelerin ve diğer aktörlerin tatlı su ekosistemlerini kirliletmesini, aşırı su çekmesini veya bozmasını önlemek için düzenleyici çerçeveler oluşturmalı ve uygulamalıdır. Su ve sanitasyon altyapısı, aşırı hava koşulları ve doğal afetlerin etkilerine dayanıklı olacak şekilde tasarlanmalı, inşa edilmeli ve bakımı yapılmalıdır.⁽¹¹⁰⁾

65. Dünyanın tatlı su kaynaklarının önemli bir kısmı sınır ötesi akiferlerde ve nehir havzalarında bulunduğundan, su ve sanitasyon hakkının etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi, su kalitesi, adil dağıtım, sel yönetimi, iklim değişikliğine uyum ve ortak su kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi dahil olmak üzere uluslararası işbirliğini gerektirir.¹¹¹

66. Taraf Devletler, konutların iklim etkilerine karşı dayanıklı olmasını sağlamak için yalıtım, verimli ısıtma ve soğutma gibi zamanında uyum önlemleri almalıdır. Taraf Devletler ayrıca, sürdürülebilir malzemelerin teşvik edilmesi, enerji verimliliğinin artırılması ve yemek pişirme, ısıtma, soğutma ve aydınlatma için yenilenebilir enerji kullanımının desteklenmesi gibi konutla ilgili emisyonları azaltmak için azaltım önlemleri almalıdır. (112) Uyum ve azaltım önlemleri, konut maliyetlerini, enerji yoksulluğunu veya evsizliği artırarak ya da önceden var olan eşitsizlikleri pekiştirerek, özellikle gayri resmi yerleşimlerde yaşayanlar ve dezavantajlı veya marjinal durumdaki kişiler için yeterli konut hakkını zedelememelidir.

67. Ulusal ve yerel düzeylerde yeterli kentsel ve kırsal planlama, iklim değişikliği riskleri, afetlere hazırlık, kirlilik, suya erişim ve atık yönetimi, uygun fiyatlı toplu taşıma, sağlık hizmetleri, sosyal hizmetler ve gelir getirici fırsatları ele almalıdır.¹¹³ Planlama ayrıca net sıfır bina kodlarını, yeşil alanları ve kentsel ısı adalarını azaltmaya yönelik önlemleri de içermelidir. İnşaat standartları iklim direncini teşvik etmeli ve emisyonları azaltmalıdır.

¹⁰⁶ Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli, *İklim Değişikliği ve Arazi: IPCC Özel Raporu* (2019), s. 439.

¹⁰⁷ A/HRC/46/28, paragraf 31; ve BM Su ve UNESCO, *Birleşmiş Milletler Dünya Su Geliştirme Raporu 2020: Su ve İklim Değişikliği*, s. 2.

¹⁰⁸ Genel Yorum No. 15 (2002), para. 37.

¹⁰⁹ A.g.e., para. 28.

¹¹⁰ A/HRC/46/28, para. 73.

¹¹¹ BM Su ve UNESCO, *Birleşmiş Milletler Dünya Su Geliştirme Raporu 2024: Refah ve Barış için Su*, s. 7.

¹¹² A/HRC/52/28, paragraf 70.

¹¹³ Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 11.

Ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve ruhsal sağlık standardına sahip olma hakkı (madde 12)

67.

Sağlık hakkı, Taraf Devletlerin zamanında, kabul edilebilir ve uygun fiyatlı kaliteli sağlık hizmetlerine erişimi sağlamasını ve sağlığın temel belirleyicilerini karşılamasını gerektirir.¹¹⁴ Yasa ve politikalar, ağır metallerin neden olduğu kirlilik dahil olmak üzere hava, su ve toprak kirliliğini önlemeli ve azaltmalıdır.¹¹⁵

Çevresel bozulma, iklim değişikliği ve biyolojik çeşitlilik kaybı, devletler içinde ve arasında orantısız ve adaletsiz etkilerle ciddi sağlık riskleri oluşturmaktadır. Taraf devletler, çevresel zararlarından en çok etkilenenlerin sağlık hakkını korumak ve yerine getirmek için özel önlemler almalıdır. Çevresel bozulma ile bağlantılı sınır ötesi sağlık risklerinin ele alınması için uluslararası yardım ve işbirliği şarttır.

Sağlık politikaları ve programları, erişilebilir, sürdürülebilir ve dayanıklı sağlık sistemleri kurmak da dahil olmak üzere, çevre bozulmasının hem fiziksel hem de ruhsal sağlık üzerindeki etkilerini ele almalıdır. Yerli halklar da dahil olmak üzere herkes için kültürel açıdan uygun sağlık hizmetlerinin sağlanmasına ve geleneksel tıp uygulamalarının ve kaynaklarının korunmasına da özen gösterilmelidir. İnsan, hayvan ve çevre sağlığının birbiriyle ilişkili doğasını ele almak ve insan sağlığının nihai olarak bağlı olduğu gezegen sağlığını teşvik etmek için sektörler arası işbirliği hayati önem taşımaktadır. Daha kapsayıcı sonuçlar elde etmek için, sağlık planlamasının tüm aşamalarında sivil toplum kuruluşlarının ve dezavantajlı veya marjinal grupların temsilcilerinin anlamlı katılımı sağlanmalıdır.

Sağlık politikalarının oluşturulması ve kaynakların tahsisi, çevre krizlerinden kaynaklanan uzun vadeli sağlık sorunlarını dikkate almalıdır. Taraf Devletler, çevresel şoklara ve bunlarla ilişkili ekonomik ve sosyal etkilere dayanıklı sağlık sistemleri ve hizmetleri tasarlamalı, uygulamalı ve sürdürmelidir. Hem sağlığın temel belirleyicileri hem de sağlık sisteminin kendisinin güçlendirilmesi için, yeterli sayıda sağlık çalışanı yetiştirilmesi, istihdam edilmesi ve elde tutulması ve bunların çalışma haklarının korunması da dahil olmak üzere, sürdürülebilir kamu yatırımları hayati önem taşımaktadır.

Eğitim hakkı (13. ve 14. maddeler)

Eğitime erişim, altyapı ve öğrenme çıktıları, çevresel bozulmadan giderek daha fazla etkilenmektedir. Aşırı hava koşulları, deniz seviyesinin yükselmesi, seller, aşırı sıcak veya soğuk hava, su kıtlığı ve yerinden edilme, okul eğitimini, öğrencilerin refahını ve eğitimin kalitesini ve sürekliliğini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu zorluklar, iklime dirençli altyapı, kapsayıcı planlama ve afetlere hazırlık dahil olmak üzere insan hakları yükümlülükleriyle uyumlu bir uyum gerektirmektedir. Taraf Devletler, gayri resmi yerleşim yerlerinde yaşayanlar da dahil olmak üzere yerinden edilmiş çocuklar için sürekli ve kaliteli eğitimi garanti etmeli ve okul tesislerinin güvenli, fiziksel olarak erişilebilir ve yeterli olmasını, güvenli erişim yolları ve güvenilir su ve sanitasyon hizmetleri olmasını sağlamalıdır.

Sürdürülebilir kalkınma, insan hakları ve çevre koruma konulu eğitim, kaliteli eğitim ve yaşam boyu öğrenmenin temel bir bileşenidir. Taraf Devletler, biyolojik çeşitliliğin korunması da dahil olmak üzere çevre ve iklim eğitimini, insan hakları ve çevre adaleti ile bağlantılı olarak tüm eğitim düzeylerine entegre etmelidir. Çevresel değerler müfredata, öğretmen eğitimine, pedagojiye ve okul ortamlarına dahil edilmelidir. Her yaştan öğrenenler, küresel sorunları ele almak ve çevreyi korumak ve sürdürülebilirliği teşvik etmek için bilinçli eylemlerde bulunmak için gerekli bilgi, beceri ve yetkinliği edinebilmelidir.

Kültürel yaşama katılma ve bilimsel ilerlemenin yararlarından yararlanma hakkı (madde 15)

73. Kültür, bireylerin ve toplulukların doğa ile ilişkilerini ve ekonomik, sosyal ve siyasi yaşamlarını şekillendirir ve yansıtır. 116 Kültürel haklar, Taraf Devletlerin çeşitli kültürel ifadeler, uygulamalar ve bilgi sistemlerini saygı duymasını, korumayı ve teşvik etmesini gerektirir.

¹¹⁴ Genel Yorum No. 14 (2000), paragraf 4, 11 ve 12.

¹¹⁵ A.g.e., paragraf 36 ve 51.

¹¹⁶ Genel Yorum No. 21 (2009), paragraf 13 ve 36.

İnsanların doğadan kopması ve belirli grupların doğa ve diğer gruplar üzerinde hakimiyet kurması, biyolojik çeşitliliğin kaybı ve buna bağlı çevresel bozulmanın temel nedenleri arasındadır.¹¹⁷ Bu nedenle, kültürel haklar sürdürülebilir kalkınma için çok önemlidir. Yerli halklar, köylüler ve yerel topluluklar, genellikle hem insanın hem de ekolojinin refahını destekleyen kültürel uygulamalar ve bilgi sistemleri geliştirmiştir.⁽¹¹⁸⁾ Taraf Devletler, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve kirliliğin temel nedenlerini ve etkilerini ele almak için kültürel hakları kalkınma stratejilerine entegre etmeli ve kültürlerarası diyalog ve bilgi paylaşımını teşvik etmelidir.

Kültürel miras, iklim değişikliği nedeniyle giderek daha fazla tehdit altında bulunmaktadır.

Sel, deniz seviyesinin yükselmesi, kıyı erozyonu, orman yangınları ve aşırı hava koşulları, maddi ve manevi mirasa zarar vermektedir. Kültürel hakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılması için, taraf devletlerin sanatçılara, kültür kurumlarına ve bilimsel kuruluşlara destek sağlarken uzun vadeli ihtiyaçları göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Bireyler ve topluluklar, çevresel değişikliklere yanıt olarak kültürel alanları, gelenekleri ve uygulamaları korumak için desteklenmelidir.

Bilim hakkı, bilimsel eğitim ve bilgiye erişim, bilimsel ilerlemenin faydalarının adil paylaşımı ve özellikle savunmasız ve marjinal durumdaki insanlar için öncelikli ihtiyaçları ele alan araştırmaları teşvik etme yükümlülüğünü içerir.¹¹⁹ Bilim ve teknolojinin çevre krizlerinin ele alınmasında ve üretim ve tüketim modellerinde sürdürülebilir dönüşümü desteklemede kritik rolü göz önüne alındığında, Taraf Devletler kanıta dayalı çevre politikaları benimsemeli, halkın çevre bilgilerine erişimini sağlamalı, özellikle iklim değişikliği konusunda yanlış bilgilendirmeye karşı koruma sağlamalı ve bilimsel ilerlemenin faydalarından eşit erişimi teşvik etmelidir.⁽¹²⁰⁾ İhtiyatlılık ilkesine uygun olarak, Taraf Devletler kanıtlanmamış iklimle ilgili teknolojilerin kullanımını düzenlemelidir. Bilimsel bilginin adil paylaşımı ve çevreye duyarlı teknolojilerin transferi için uluslararası işbirliği esastır.

V. Özellikle savunmasız durumdaki bireyler ve gruplar

İklim değişikliği de dahil olmak üzere çevresel bozulma, tarihsel olarak marjinalleşmiş ve/veya marjinalleşmekte olan bireylerin ve grupların savunmasızlıklarını artırmaktadır. Bu savunmasızlıklar, sosyoekonomik durum, ırk, etnik köken, cinsiyet, engellilik, yaş, göçmenlik durumu, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği gibi kesişen faktörler tarafından şekillenmektedir.⁽¹²¹⁾ Çevresel zararın etkileri, bağlama bağlı olarak gruplar içinde ve gruplar arasında değişiklik gösterir. Riskler, çevresel zararın sonuçlarını daha da ağırlaştıran ve çözüm yollarına, kaynaklara ve dayanıklılık artırıcı önlemlere erişimi daha da kısıtlayan, çoklu ve kesişen ayrımcılık biçimlerine maruz kalanlar için özellikle ciddidir.

Taraf Devletler, en fazla risk altında olanları belirlemeli, çevresel zarara maruz kalmalarını artıran yapısal eşitsizlikleri ele almalı ve hem çevresel bozulmadan hem de buna yanıt olarak alınan önlemlerden kaynaklanan insan hakları risklerine karşı koruma sağlamalıdır. Karar alma sürecinin tüm aşamalarında etkilenen bireylerin ve grupların anlamlı katılımını sağlamak çok önemlidir. Çevresel bozulmanın olumsuz etkileri birçok kişiyi etkileyebilse de, bu bölümde geçim kaynakları ve kültürleri doğa ile yakından bağlantılı olan çocuklar, yerli halklar, köylüler, çobanlar ve balıkçılar ile yerinden edilmiş kişiler üzerinde durulmaktadır.

Çocuklar

78. İklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve kirlilik, çocukların haklarını ve refahını önemli ölçüde etkilemektedir. Küçük çocuklar, sağlıkları ve

¹¹⁷ IPBES/11/12/Add.2, s. 5.

¹¹⁸ A/77/290, paragraf 32 ve 33.

¹¹⁹ Genel Yorum No. 25 (2020), para. 52.

¹²⁰ A/79/176, paragraf 52.

¹²¹ A/79/270, para. 88.

gelişimi. 122 Çevresel bozulma nedeniyle daha da şiddetlenen gıda ve su güvensizliği, akut ve kronik yetersiz beslenme ve hastalık risklerini artırmaktadır. 123 Özellikle kayıt dışı sektörlerde ailelerin geçim kaynaklarının kaybı, çocuk işçiliğinin yaygınlaşmasına ve yoksulluğun derinleşmesine neden olabilir; çevresel stres faktörleri ve iklimle ilgili afetler ise eğitimi aksatabilir, okul terk oranlarını artırabilir, ruh sağlığını etkileyebilir ve şiddete, sömürüye ve çocuk evliliklerine maruz kalma riskini artırabilir. 124 Yoksulluk, yerinden edilme veya sosyal dışlanma gibi savunmasız durumlarda bulunan çocuklar genellikle orantısız bir şekilde etkilenmektedir. Komite ayrıca, dünyanın dört bir yanındaki çocukların çevre eylemlerinin ön saflarında yer aldıklarını ve çevre bozulmasının insan hakları üzerindeki sonuçlarına dikkat çektiklerini kabul etmektedir. (125)

⁷⁹ Taraf Devletler, çocuğun yüksek yararına olan 126 ve bilimsel veriler ile uluslararası standartlara dayanan, çocuğa duyarlı çevre önlemleri almalıdır. Çocuklar, ulaşılabilir en yüksek sağlık standardına sahip olma hakları doğrultusunda, zehirli maddelerden, kirlilikten ve diğer çevresel zararlardan yeterince korunmalıdır. Uzun vadeli risk değerlendirmeleri, çevresel bozulmanın çocuklar üzerindeki özel etkilerini dikkate almalıdır. Çocukların dinlenme ve katılım hakları, ilgili tüm süreçlerde saygı görmelidir. Taraf Devletler ayrıca çocuk hakları savunucularını tanımalı ve korumalı, çevre ve iklim eylemlerine katılımları için güvenli ve etkili mekanizmalar oluşturmaktadır. (127)

Yerli Halklar

⁸⁰ Yerli halklar, özellikle geçim kaynakları, sağlıkları ve kültürel kimlikleri açısından iklim değişikliği, ormansızlaşma, kirlilik ve biyolojik çeşitlilik kaybından en çok etkilenen gruplar arasındadır. Çevresel zararlar, maddi ve manevi kültürel mirasın kaybına yol açarak kimlik, geleneksel bilgi, kültürel uygulamalar ve ataların vatanlarıyla olan bağların derin bir şekilde aşınmasına neden olabilir. 128

81. Yerli halklar ile atalarının toprakları arasındaki derin ilişki, onların kültürel, manevi ve sosyal kimliklerinin temelini oluşturur ve temel ihtiyaçlarını ve geçim kaynaklarını sağlar. Bu ilişki sayesinde, birçok bağlamda, doğa ile uyum içinde yaşamayı teşvik eden ve biyolojik çeşitliliğin ve ekosistemlerin korunmasına katkıda bulunan bilgi, yönetim ve yönetim sistemleri geliştirmişlerdir. Bu katkılar, sürdürülebilir kalkınmanın ve çevrenin korunmasının gerçekleştirilmesi için çok önemlidir.

⁸² Taraf Devletler, yerli halkların atalarının toprakları ve bölgeleri ile doğal kaynakları üzerindeki devredilemez haklarını tanımalı ve haklarını etkileyen tüm konularda özgür, önceden ve bilgilendirilmiş rıza haklarına tam olarak saygı göstermelidir. 129 İnsan haklarına ilişkin gerekli özeni gösterme yükümlülüğünün bir parçası olarak, Taraf Devletler, iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması ve uyum ve biyolojik çeşitlilik telafisi ile ilgili olanlar da dahil olmak üzere, çevresel önlemlerin yerli halkların topraklarında arazi, orman veya su gaspına yol açmamasını veya başka şekillerde yerli halkların haklarını zedelememesini sağlamalıdır.

Köylüler, çobanlar, balıkçılar ve kırsal alanlarda yaşayan diğer insanlar

83. Köylüler, çobanlar ve küçük ölçekli çiftçiler ve balıkçılar dahil olmak üzere kırsal alanlarda yaşayan diğer insanlar, iklim değişikliği, kirlilik ve biyolojik çeşitlilik kaybından ciddi şekilde etkilenmektedir. Bu çevresel krizler, su mevcudiyetini, bitki örtüsü düzenini ve mevsimsel döngüleri değiştirir, deniz seviyesinin yükselmesine, çölleşmeye ve arazi kullanımındaki değişikliklere neden olur ve tarım, balıkçılık ve

¹²² Çocuk Hakları Komitesi, genel yorum No. 26 (2023), paragraf 38–41; ve [HRI/2019/1](#), paragraf 3.

¹²³ [A/HRC/46/28](#), paragraf 44.

¹²⁴ Çocuk Hakları Komitesi, genel yorum No. 26 (2023), paragraf 35.

¹²⁵ Mevcut genel yorum, danışma süreci kapsamında düzenlenen beş bölgesel çalıştayda toplanan çocukların yaşam deneyimleri ve anlamlı katkılarından yararlanmıştır.

¹²⁶ Çocuk Hakları Komitesi, genel yorum No. 26 (2023), paragraf 16.

¹²⁷ Amerika Kıtası İnsan Hakları Komisyonu, 3/2021 sayılı karar, paragraf 29.

¹²⁸ Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli, *İklim Değişikliği 2023: Sentez Raporu, Çalışma Grupları I, II ve III'ün Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli Altıncı Değerlendirme Raporuna Katkısı*, s. 51.

¹²⁹ *J.T. ve diğerleri v. Finlandiya*, para. 14.6.

geleneksel geçim kaynakları. Aşırı hava olayları ve çevresel bozulma, biyolojik çeşitliliği azaltır, geleneksel tohum ve yetiştirme sistemlerini zayıflatır ve ısınma ve kirlilik yoluyla su kaynaklarını tüketir. Bu etkiler bir araya geldiğinde, kırsal toplulukların gıda, yeterli yaşam standardı ve kültürel kimlik haklarını tehdit eder. Taraf Devletler, bu olumsuz etkilerden onları korumak zorundadır.

¹³⁰ Köy sakinlerinin, çobanların ve kırsal alanlarda yaşayan diğer insanların doğal kaynakların ve ekosistemlerin sürdürülebilir kullanımı ve yönetimine yaptıkları önemli katkıyı kabul eden Taraf Devletler, onların geleneksel bilgilerini, yeniliklerini ve uygulamalarını korumalı ve teşvik etmelidir.¹³⁰ ve geçim kaynakları için hayati önem taşıyan toprak ve diğer doğal kaynaklara eşit erişim ve mülkiyet haklarını güvence altına almalıdır.¹³¹ Taraf Devletler ayrıca, çevre önlemlerinin tasarlanması, uygulanması ve izlenmesine anlamlı bir şekilde katılmalarını garanti etmelidir.

¹³² Topraksız köylüler, tarım işçileri, balıkçılar ve kırsal kesimdeki kadınlar gibi kırsal kesimde en marjinalleşmiş kesimler için özel önlemler alınması gerekmektedir. Bu kesimler, toprak ve su, tohum, ormanlar ve su ekosistemleri dahil diğer doğal kaynaklara erişimde sıklıkla sistematik ayrımcılığa maruz kalmaktadır.¹³² Çobanlık, biyolojik çeşitliliği ve kırılgan kurak alanları ve yüksek rakımlı ekosistemleri destekleyebilen sürdürülebilir bir geçim kaynağı olmaya devam etmektedir, ancak değişen bitki örtüsü bölgeleri, sıcaklık ve kuraklığın etkisini giderek daha fazla hissetmektedir. Uyum politikaları, çoban topluluklarına destek sağlamalıdır. Taraf Devletler ayrıca, alternatif gelir getirici fırsatları teşvik ederken, balıkçı topluluklarının denizlere, nehirlere, göllere ve su kaynaklarına ilişkin geleneksel haklarına saygı göstermeli ve mümkün olduğunca bu hakları korumalıdır.¹³³

İklim değişikliği ve doğal afetler nedeniyle yerinden edilmiş kişiler

¹³⁴ Taraf Devletler, iklim kaynaklı yerinden edilmeyi önlemek için, hafifletme, uyum ve afet riskini azaltma önlemlerini güçlendirmelidir. Yaşam ve sağlığı korumak için yer değiştirme veya yeniden yerleşim kaçınılmaz olduğunda, bu son çare olarak değerlendirilmeli ve uluslararası insan hakları standartlarına tam olarak uygun şekilde ve etkilenen topluluklarla anlamlı istişareler yoluyla gerçekleştirilmelidir. ¹³⁴ Yerinden edilmiş kişiler, gıda, su ve sanitasyon, barınma, sağlık hizmetleri, eğitim, geçim kaynakları ve kültürel yaşam dahil olmak üzere Sözleşme haklarına eşit erişime sahip olmalıdır. Sözleşme kapsamındaki asgari temel yükümlülükler, yerinden edilmiş kişilere de eşit şekilde uygulanır. İklim değişikliği nedeniyle sınır ötesine yerinden edilmiş kişiler için, Taraf Devletler geri göndermeme ilkesini uygulamalı ve yasal koruma sağlamalıdır.¹³⁵ Ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesine uygun olarak, Taraf Devletler, iklimle ilgili kayıp ve hasar mekanizmaları da dahil olmak üzere, yerinden edilmiş kişileri desteklemek için kaynakları harekete geçirmek üzere uluslararası düzeyde işbirliği yapmalıdır.¹³⁶

VI. Telif ve hesap verebilirlik

¹³⁷ Sözleşme haklarına saygı göstermek, bunları korumak ve yerine getirmek, Taraf Devletlerin iklim değişikliği, kirlilik ve biyolojik çeşitlilik kaybından kaynaklanan zararları önlemlerini, azaltmalarını ve telif etmelerini gerektirir. Bir devletin, iklim sistemini sera gazı emisyonlarından korumak için uygun önlemleri almaması, o devlete atfedilebilecek uluslararası hukuka aykırı bir fiil teşkil edebilir.¹³⁷ Çevresel bozulma nedeniyle Sözleşme hakları ihlal edildiğinde, Taraf Devletler zamanında, uygun maliyetli ve etkili adli ve adli olmayan hukuk yollarına erişimi sağlamalıdır¹³⁸ ve

¹³⁰ Genel Yorum No. 25 (2020), para. 39.

¹³¹ Genel Yorum No. 26, par. 18 ve 19; ve Birleşmiş Milletler Köylülerin ve Kırsal Alanlarda Çalışan Diğer Kişilerin Hakları Bildirgesi, maddeler 17 ve 19.

¹³² Birleşmiş Milletler Köylülerin ve Kırsal Alanlarda Çalışan Diğer Kişilerin Hakları Bildirgesi, madde 17.

¹³³ FAO, Gıda güvenliği ve yoksulluğun ortadan kaldırılması bağlamında sürdürülebilir küçük ölçekli balıkçılığın güvence altına alınmasına yönelik gönüllü kılavuz ilkeler, paragraf 7.10.

¹³⁴ A/HRC/56/47, paragraf 13–15; ve A/79/317, paragraf 87 (b).

¹³⁵ A/HRC/53/34, paragraf 68 ve 69; ve *Teitiota v. Yeni Zelanda* (CCPR/C/127/D/2728/2016), paragraf 9.11.

¹³⁶ A/HRC/56/47, paragraf 35.

¹³⁷ Uluslararası Adalet Divanı, *İklim Değişikliği Konusunda Devletlerin Yükümlülükleri, Danışma Görüşü*, para. 427.

¹³⁸ Genel Yorum No. 24, para. 41.

mağdurlara tazminat, telafi, rehabilitasyon, tatmin ve tekrarlamama garantisi dahil olmak üzere tazminata erişim hakkı tanınmalıdır.¹³⁹ Taraf Devletler ayrıca, uygun olduğu hallerde, gençlik temsilcileri, dava vekilleri ve kamu yararına çalışan kuruluşlar gibi gelecek nesillerin çıkarları için hareket edenler de dahil olmak üzere, toplu dava açma ve adalete erişim imkânı sağlamalı ve mağdurlar için usul engellerini önlemek amacıyla delil kurallarına ilişkin esnek kriterler benimsemelidir.⁽¹⁴⁰⁾

88. Taraf Devletler ayrıca, kendi yargı yetkisi veya kontrolü altındaki ticari kuruluşlar ve diğer devlet dışı aktörlerin, yurtdışında faaliyet gösterenler de dahil olmak üzere, çevreye verdikleri zarardan kaynaklanan Sözleşme haklarının ihlallerini önlemek ve telafi etmekle yükümlüdürler.¹⁴¹ Taraf Devletler, özellikle de sorumlu aktörlerin menşe ülkeleri, sınır ötesi zararın mağdurlarının etkili telafi mekanizmalarına erişimini sağlamak için uygun önlemleri almalıdırlar, özellikle de zararın meydana geldiği ülkelerde bu tür telafi mekanizmaları mevcut değilse veya etkisizse.

89. Taraf Devletler, neden olunan zararın tazminini sağlama yükümlülüklerinin bir parçası olarak, ekonomik ve ekonomik olmayan kayıp ve zararlar da dahil olmak üzere, çevre bozulmasının olumsuz etkilerini ele almak için iyi niyetle işbirliği yapmalıdır. Bu, iklimle ilgili kayıp ve zarar fonu gibi mekanizmalara yeterli kaynakların sağlanmasını ve etkilenen bireylerin ve toplulukların etkili hukuk yollarına ve tazminata eşit erişime sahip olmasını sağlamayı da içerir.

Taraf Devletler ayrıca, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve kirlilikle ilgili yasa ve politikaların, özellikle dezavantajlı veya marjinal durumdaki bireyler veya gruplar için, istenmeyen olumsuz etkilerini önlemek ve ele almak için hesap verebilirlik, izleme ve soruşturma mekanizmalarının etkili olmasını sağlamalıdır. Ulusal insan hakları kurumları, ombudsmanlar ve benzer organlar, Sözleşme haklarının ihlallerini ele almak ve bu alandaki uyumu denetlemek için yetkilendirilmelidir. İzleme süreçleri kapsayıcı ve katılımcı olmalı ve niteliksel içgörüler ve ayrıştırmış niceliksel verilerle desteklenmelidir.

¹³⁹ Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Ağır İhlallerine ve Uluslararası İnsani Hukukun Ciddi İhlallerine Maruz Kalan Mağdurların Tazminat ve Telafi Hakkına İlişkin Temel İlkeler ve Kılavuzlar; [A/77/226](#), para. 26; ve Uluslararası Adalet Divanı, *İklim Değişikliği Konusunda Devletlerin Yükümlülükleri, Danışma Görüşü*, para. 445 ve 456.

¹⁴⁰ Amerika İnsan Hakları Mahkemesi, danışma görüşü OC-32/25, para. 554.

¹⁴¹ İş ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri, çevreye zarar veren ihlaller de dahil olmak üzere, ticari kuruluşlar tarafından işlenen insan hakları ihlallerine karşı etkili hukuk yollarına erişim sağlanmasını gerektirmektedir. Bkz. [A/HRC/17/31](#), ek, par. 25–31.